

# YOKSULLUĞUN FİNANSALLAŞTIRILMASI: MİKROFİNANS UYGULAMALARI

Cem DİŞBUDAK<sup>1</sup>

E. Melisa İNCİ<sup>2</sup>

## ÖZET

*Araştırma Makalesi*

Son yıllarda küreselleşme süreci ile giderek artan yoksulluk olgusu hem iktisadi hem de insani açıdan çözüm yolları aranan temel sorunlardan biri haline gelmiştir. Dünyada hem gelişmekte olan hem de gelişmiş olan ülkeler bu sorunu birebir yaşamakta ve çözüm yolları geliştirmeye çalışmaktadır. Şu an dünyada yoksullukla mücadele konusunda kullanılan en önemli araçlardan birinin mikro kredi veya daha geniş kapsamıyla mikro finansman olduğu görülmektedir. Ancak, tarihsel gelişimine bakıldığında mikro kredi veya mikro finans, artı değer yaratmanın ya da sermaye birikim koşullarını yeniden oluşturmanın araçlarından biri olmuştur. Mikro kredi, yoksulluğu bir finans problemine dönüştürmek suretiyle ve borç verilenlerin yarattığı artı değerın finansal sisteme aktarılmasında yeni kredi ilişkileri yaratılmasıyla yoksulluğun finansallaşmasını temsil etmektedir. Burada finansallaşmanın öncelikli hedefi, finansal sisteme dâhil olmayan kesimlerin özellikle de yoksulların hatta en yoksul olanların finansal sistem tarafından içerilmesidir. Bu bağlamda çalışmada ele alınan yapı; kapitalizm, mekanizma; sermaye birikim mekanizması, aktör; yoksullar hatta kadın ve özel olarak kadın yoksullar ve süreç ise sermaye birikimi süreci ile yakından ilişkili olan yoksulluğun finansallaşması sürecidir. Bu süreçte ön plana çıkan kurum, özel mülkiyet kurumudur. Kapitalist mülkiyet ilişkileri, kendini bu sefer sermaye sahibi kapitalist ile yoksullar arasında göstermektedir. Kapitalist için sermaye biriktirmek bir zorunluluk iken ve özellikle yoksulluğun finansallaşması süreci ile bu zorunluluğu sürdürmede eline yeni araçlar (mikro kredi, mikro finans gibi) geçmiş iken mikro finans uygulamalarının görünürdeki amacının yoksulluğu azaltmak, refahı arttırmak, kadınları güçlendirmek ve sürdürülebilir bir kalkınma sağlamak olarak gösterilirken temel amacın sermaye birikiminin artırılması ve kendini büyütmesine yönelik olduğu makalenin bulgularından da anlaşılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Yoksulluk, Finansallaşma, Mikrokredi, Mikrofinans.

**Jel Kodları:** G21, I3, O17

<sup>1</sup> Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, disbudak@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4231-9864>

<sup>2</sup> Bilim Uzmanı, <https://orcid.org/0000-0001-7082-1670>

# FINANCIALIZATION OF POVERTY: MICROFINANCE IMPLEMENTATIONS

Cem DIŞBUDAK<sup>3</sup>

E. Melisa İNCİ<sup>4</sup>

## ABSTRACT

*Research Paper*

In recent years, the phenomenon of increasing poverty together with globalization has become one of the most prominent problems both economically and socially. Together with the developed and developing countries, many countries experience this problem and try to develop solutions for the problem. One of the most important tools currently used fighting against poverty in the world is considered as micro-credit or micro-finance with broader scope. Looking at its historical development, micro-credit or micro-finance has become one of the means to increase surplus value or to re-establish the conditions of capital accumulation. Micro-credit represents the financialization of poverty by transforming poverty into a financial problem and creating new credit relationships in the transfer of surplus value created by lenders to the financial system. The primary objective of financialization is the inclusion of those who are not in the financial system, especially the poor, even the poorest. In this context; the structure discussed in this study is; capitalism, mechanism; capital accumulation mechanism, actor; the poor, even the woman and the poor woman and the process is the financialization of poverty which is closely related to the process of capital accumulation.

The prominent institution in this process is the private ownership. Capitalist relations of ownership manifest themselves this time between the capitalist and the poor. While capital accumulation is an imperative for the capitalist and especially with the financialization of poverty process and new tools (such as micro-credit or micro finance) have been acquired, the main objectives of micro finance applications are increasing the capitalist's accumulation and sustained growth of capital; rather than reducing poverty, increasing prosperity, empowering women and achieving sustainable development.

**Keywords:** Poverty, Financialization, Microcredit, Microfinance.

**Jel Codes:** G21, I3, O17

---

<sup>3</sup> Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, disbudak@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4231-9864>

<sup>4</sup> Bilim Uzmanı, <https://orcid.org/0000-0001-7082-1670>

## GİRİŞ

Sermaye, sosyal doğası ve dinamik oluşu ile çevrimini sürekli tamamlamak zorunda olup bu süreç içerisinde engellerle karşılaştığında finansallaşma örneğinde olduğu gibi yeni karlı yatırım alanlarına yönelmekte ve aşırı birikimin yarattığı krizden çıkma noktasında hemen çözüm aramaya gitmektedir. Bu çerçevede sermaye, mikro finans politikası ve uygulamaları ile bir yandan finansallaşmanın yeni karlı alanlar bulma hedefini gerçekleştirmeye çalışırken diğer yandan da yoksulların en yoksuluna ulaşarak kendini artırma eğilimini göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, temel olarak mikro finans uygulamalarının amacının yoksulluğu azaltmaktan çok, finansın temel amacı olan kar maksimizasyonu çerçevesinde, yoksulların da kar maksimizasyonu sürecinde kullanılabilir aktörler olduğunu keşfetmesiyle bu alanda da faaliyet gösterdiğini ve genişlettiğini ileri sürmektedir.

Tarihsel gelişimine bakıldığında mikro kredi veya mikro finans, artı değeri fazlaştıranın ya da sermaye birikim koşullarını yeniden oluşturmanın araçlarından biri olmuştur. Mikro kredi, yoksulluğu bir finans problemine dönüştürmek suretiyle ve borç verenlerin yarattığı artı değer finansal sisteme aktarılmasında yeni kredi ilişkileri yaratarak yoksulluğun finansallaşmasını temsil etmektedir. Burada finansallaşmanın öncelikli hedefi, finansal sisteme dâhil olmayan kesimlerin özellikle de yoksulların hatta en yoksul olanların finansal sistem tarafından içermesidir.

Çalışmada ileri sürülen temel hipotezi ortaya çıkaran bir yaklaşım da ortaya konmuş ve bu yaklaşıma da “eleştirel yaklaşım” adı verilmiştir. Eleştirel yaklaşıma göre; mikro kredi daha geniş kapsamda mikro finans, yoksul, yoksulun da yoksulu tüm insanları ve özellikle kadınları (bu aktörlerin henüz finans kesimine dâhil olmayanları varsa) finans kesimine dâhil ederek sermayenin genişlemeci eğilimi, sosyalliği ve hareketli oluşunun zorunlu bir sonucu olarak sermaye birikimine hizmet eden temel bir araçtır. Bu çerçevede finansın temel amacı olan kar maksimizasyonu hedefine hizmet edici bir şekilde bu aktörlerin yoksullukları finansallaştırılmakta ve böylece bu aktörler sermaye birikim sürecinde birer kullanışlı aktörler haline getirilmektedirler.

Kapitalist için sermaye biriktirmek bir zorunluluktur ve yoksulluğun finansallaştırılması süreci ile bu zorunluluğu sürdürmede eline yeni araçlar (mikro kredi, mikro finans gibi) geçtiğinden, mikro finans uygulamalarının temel amaçları olan yoksulluğu azaltmak, refahı arttırmak, kadınları güçlendirmek ve sürdürülebilir bir kalkınma sağlamaktan ziyade kapitalistin birikimini arttırmaya ve kendini büyütmesine yönelik olmuştur.

Yoksulluğun finansallaşması sürecinde küçük üretimin öznesi olarak özellikle kadın işgücü; ucuz, esnek ve denetlenebilir özellikleriyle tahakküm altına alınan bir aktör haline gelmiştir. Bu bağlamda çalışmada mikro finans uygulamalarını tahakkümün bir aracı olarak gören iki analiz ele alınmaya çalışılmıştır. Bu analizler; Foucault'nun Neoliberal Yönetimsellik Analizi ve Harvey'in Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim Analizi'dir.

Genelde mikro finans özelde mikro kredi konusu Türkçe literatürde başta yoksulluk olmak üzere; kadın yoksulluğu, işsizlik, istihdam, yerel kalkınma ve gelir dağılımı konuları ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle kadının daha fazla çalışma hayatında yer alması yönündeki çabalarla birlikte mikro finansman ve mikro kredi uygulamaları önem kazanmış ve literatürde bu alanda yapılan çalışmalara daha fazla ağırlık verilmiştir. Çalışma, yoksulluğun finansallaşması olgusunu mikro kredi uygulamaları çerçevesinde incelemesi noktasında Türkçe literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde mikro finans ve mikro kredi ayırımına yer verilmiş sonrasında ise sırasıyla mikro kredinin özellikleri, temel prensipleri ve hedef kitlesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde mikro kredinin amaçlarına üç farklı yaklaşım (kurumsal yaklaşım, refah yaklaşımı ve eleştirel yaklaşım) üzerinden değinilmiş, mikro kredinin ortaya çıkış süreci ile gelişimi ve yayılması üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Türkiye'de ve Dünyada mikro kredi uygulamaları kapsamlı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Mikro kredi, Bangladeş'de başlamış ve tüm dünyaya yayılmıştır. Mikro kredi uygulamasının daha fazla görüldüğü ülkeler, özellikle Afrika, Asya ve Amerika kıtasında yer almaktadırlar. Türkiye'de de Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) ile Maya Mikro Kredi Uygulaması ve Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı başlıca mikro kredi uygulamaları olarak görülmektedirler. Üçüncü bölümde ise Mikro kredi'nin gelişimi ve finansallaşma sürecindeki rolü ve mikro kredi uygulamalarının değerlendirilmesine yer verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle finansallaşma kavramı ve mikro kredi finansallaşma ilişkisine değinilmiştir. Mikro kredinin gelişimi ve finansallaşma sürecindeki rolü konusunda tarihsel bir perspektif çizildikten sonra mikro kredi ile mülksüzleştirme yoluyla birikim süreci arasındaki ilişki; gelirin yeniden dağıtılması üzerinden anlatılmıştır. Ayrıca mikro kredinin yoksulluğun finansallaşması sürecinde bireyleri disipline edici ve sermaye akımlarını düzenleyici rolüne ilişkin Foucault'nun yönetimsellik kavramı üzerinden bir tartışmaya da yer verilmiştir. Dünya'nın farklı bölgelerindeki mikro kredi kuruluşlarının kar marjları ve mikro kredinin karlılığına ilişkin değerlendirmeler ile bölüm son bulmaktadır. Sonuç ve değerlendirme

bölümünde ise çalışmanın bulguları çerçevesinde mikrokredi uygulamaları değerlendirilmekte ve önerilerde bulunmaktadır.

## **1. Mikro Kredi Uygulaması, Tarihsel Gelişimi ve Yayılması**

Son yıllarda küreselleşmeyle birlikte artan yoksulluk olgusu hem iktisadi hem de insani açıdan çözüm yolları aranan sorunlardan biri haline gelmiştir. Dünyada gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke bu sorunu birebir yaşamakta ve kendince çözüm yolları geliştirmeye çalışmaktadır. Şu an dünyada yoksullukla mücadele konusunda kullanılan en önemli araçlardan biri mikro kredi veya daha geniş kapsamıyla mikro finansman olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda öncelikle mikro finans ve mikro kredi ayırımı yer verilmiş sonrasında ise sırasıyla mikro kredinin özellikleri, temel prensipleri ve hedef kitlesi üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde mikro kredinin amaçlarına üç farklı yaklaşım (kurumsal yaklaşım, refah yaklaşımı ve eleştirel yaklaşım) üzerinden değinilmiş, mikro kredinin ortaya çıkış süreci ile gelişimi ve yayılması üzerinde durulmuştur.

### **1.1. Mikro Finans ve Mikro Kredi Ayrımı**

Mikro kredi ve mikro finansman üzerine yapılan akademik çalışmalarda bu iki kavram genellikle birbiri yerine kullanılsa da kapsam olarak birbirinden farklı hizmetleri içermektedir. Mikro finansman, bir ekonomide resmi olarak faaliyette bulunan finans kurumlarına erişim olanağından yoksun olan ya da resmi finans kurumlarının hizmet vermedikleri veya eksik hizmet sunumunda buldukları yoksul, düşük gelire sahip aileler ve bu aktörlerin mikro girişimleri için oluşturulan bir finansman yöntemidir (Bayraktutan ve Akay, 2012: 6). Mikro finansmanda ihtiyacı bulunanların tasarrufa yönelik mevduat, ödemeye ilişkin hizmetler, para transferi ve sigortalama işlemleri şeklinde oldukça geniş bir kapsamda sunulan finansal hizmetlere ulaşmalarının sağlanması hedeflenmiştir. Söz konusu finansal hizmetler içerisinde yoğun bir şekilde kullanılan hizmet, yoksullara düşük tutarda kredilerin verildiği mikro kredilerdir (Okumuş, 2010: 142). Mikro kredi, iş yapma çabasında olup, gelir elde edici bir faaliyet yapmak üzere, düşük bir giriş sermayesine ihtiyacı bulunan yoksullara, işletme sermayesi ihtiyacının giderilmesi, hammadde ve malzeme ya da imalat için ihtiyaç duyulan makine ve teçhizatın alımı gibi amaçlarla kullanılan düşük meblağlı kredidir (Bayraktutan ve Akay, 2012: 6).

Mikro kredi ve mikro finans kavramlarının kimi durumlarda birbiri yerine kullanılmasının nedenlerinden biri, mikro finans hizmetlerinin önemli bir kısmının mikro kredi hizmetlerinden oluşması, diğer bir nedeni ise neredeyse tüm mikro finans kuruluşlarının hizmet vermeye mikro kredi uygulaması ile

başlayıp bu alanda edinilen başarılar sonucunda diğer alanlarda da hizmet vermeleridir (Gökyay, 2008: 9). Mikro kredi kavramı, mikro finans kavramına göre daha eski olup daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Mikro finans ise özellikle 2005 yılı sonrası kabul görmüş ve kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır (Okumuş, 2010: 141).

Mikro finans, farklı nedenlerle belirli bir seviyenin altında gelire sahip kişilere yardım ve bağış yapılmasından ziyade banka, sivil toplum kuruluşları, kredi veren kooperatifler ve mali sistemin diğer öğeleri vasıtasıyla bu kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan, bu kişilere onları üretime yönlendirecek düşük miktarlarda kredi veren ve bu şekilde bir yandan bu kişilerin refah düzeylerinin artırılması ve diğer yandan dolaylı bir şekilde çok küçük miktarların yarattığı değerlerin de üretime aktarılması ile kişi başına düşen milli gelirin ve büyüme oranlarının yükselmesine hizmet eden ekonomik bir sistem olarak da görülmektedir (Christen, Lyman ve Rosenberg, 2003: 5-6). Bir başka tanıma göre (La Torre ve Vento, 2006: 38); bir ekonomide resmi olarak faaliyette bulunan finans kurumlarına erişim olanağından yoksun olan ya da resmi finans kurumlarının hizmet vermedikleri veya eksik hizmet sunumunda buldukları yoksul, düşük gelire sahip aileler ve bu aktörlerin mikro girişimleri için oluşturulan bir finansman yöntemidir.

Görüldüğü gibi anaakım çalışmalarda mikro finans hem makro hem de mikro çerçevede tanımlanabilmektedir. Makro anlamda yapılan tanımlarda kişi başına düşen milli gelir, refah, büyüme ve kalkınma etkileri ön plana çıkartılırken mikro tanımlamalarda refah ve girişimcilik etkileri vurgulanmaktadır. Mikro finans ya da mikro kredi kavramlarının başında yer alan mikro kavramı, verilen hizmetlerin bilinen bankacılık kapsamında verilen finansal hizmetlere kıyasla çok küçük boyutlu olduğuna işaret etmektedir.

Mikro finansın başlangıçta kapsamı sadece kredi ile sınırlı iken geliştikçe kapsamı da (krediye tasarruf ve sigorta da eklenerek) genişlemiştir. Nitekim mikro kredi, yoksul ve gelir düzeyi düşük olan birey, aile ve küçük ölçekli firmalara (1-9 arası kişi çalıştıran) verilen finansman hizmetleri şeklinde tanımlanmaktadır. Mikro kredi, iş kurma düşüncesine sahip olan gelir kazandırıcı bir işin başına geçmek üzere, az miktarda bir giriş sermayesine ihtiyacı olan yoksul kişilere imkân sağlanmasına yönelik bir proje olarak tanımlanmaktadır. Güven üzerine kurulan, teminat gerektirmeyen ve kefil istemeyen küçük sermaye formundaki mikro kredi, yoksulların kendi başlarına yoksulluktan sıyrılmaları için faydalı bir strateji olarak görülmektedir. Ayrıca bankacılık sektöründe verilen kredi, mevduat, yapılan sigorta ve faal mali

sistem haricinde kalanlara ya da bu kurumlara ulaşma imkânı olmayanlara verilen tasarruf, sigorta ve para transferini kapsayan hizmetler de mikro finans hizmetleri içerisinde görülmektedir (Gökyay, 2008: 9).

## 1.2 Mikro Kredinin Hedef Kitlesi

Mikro finansın olanaklarından yararlanan kişilerin ortak tarafı, düşük gelir seviyesine sahip olan ve kendi işini sürdürmek amacıyla olan kişi veya işletmeler olmalarıdır (Kırbıyık, 2009: 10). Uluslararası mikro finans programlarında öncelik, günlük olarak 1 dolar altında gelire sahip bulunan ve yaşamını sürdürebilmek için kendi işini yapmak durumunda olan kişilerdedir.

Mikro finansın özellikle kadınlara yönelik olması da önemli bir özelliğidir. Kadınların daha çok kabul görmesinin nedenleri ise daha çok sorumluluk sahibi olduklarının düşünülmesi, ödemelerini geciktirmeden düzenli bir şekilde yapacaklarına olan inanç ve düşük riskli ve daha gerçekçi yatırımlara yöneleceklerinin düşünülmesidir. Kadınların hedeflenmesindeki diğer bir sebep çoğunlukla geri planda tutulan kadınlara destek verilerek bir iş edinmelerine, gelire sahip olmalarına ve toplumda bir yer edinmelerine destek olmaktır.

Mikro finansın hedeflediği diğer bir kesim ise kırsal yörelerde yaşayan çoğunlukla tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile geçinen kesimdir. Çoğu ülkede bu kesime düşük faizli kredi; bankalar, kooperatifler, kredi birlikleri gibi kurumlarca verilmektedir. Bu türdeki krediler çoğunlukla devlet veya uluslararası kurumlar tarafından desteklenmektedir. Kredi tutarları düşük olmakla birlikte bazen mal olarak da destek verilebilmektedir (Çalışkan, 2008: 8).

## 1.3. Mikro Kredinin Özellikleri ve Geleneksel Bankacılık Sisteminden Farkı

Mikro kredinin geleneksel bankacılık sisteminden farkları; kredi verme tekniği, ürün tipi ve müşteri tipi gibi 3 temel kıstas üzerinden görülebilir (BDDK, 2005). Kredi verme tekniği açısından geleneksel bankacılık; teminata dayalı, aşırı doküman isteyen ve daha az emek yoğun özelliklere sahipken, mikro kredi uygulaması; karaktere ve nakit akışına dayalı, dokümantasyonun asgari düzeyde olduğu, daha çok emek yoğun ve yenilikçi kredi tekniklerini içerisinde barındıran bir uygulama olarak görülmektedir.

Ürün tipi açısından geleneksel bankacılık; daha büyük miktartlı, daha uzun vadeli, daha düşük faizli kredi kullandırmanın mümkün olduğu ve geniş ürün yelpazesine sahip bir özellik taşıırken, mikro kredi uygulaması; daha düşük

miktarlı, daha kısa vadeli, daha yüksek faizli kredilerin verildiği sınırlı ürün (sigorta, mevduat ve havale gibi) çeşitliliği olan bir uygulamadır. Ayrıca müşteri tipi açısından geleneksel bankacılık; daha ziyade orta ve üst gelir grubunda yer alan gerçek kişiler ile orta ve büyük ölçekli işletmelere özgü iken, mikro kredi uygulaması; yoksulluk sınırında veya altında yer alan gerçek kişiler, mikro ve küçük ölçekli işletmeler ve ağırlıklı olarak kadınlara özgü bir uygulamadır.

#### **1.4. Mikro Kredinin Amacı**

Mikro kredinin amacı, kurumsal ve refah yaklaşımları çerçevesinde yoksulluğu önleme çabası olarak anlaşılmaktadır. Bu iki yaklaşım aynı zamanda mikro kredi uygulamalarına ilişkin başlıca iki yaklaşım olarak görülmektedirler. Ayrıca literatürdeki mikro kredinin amaçlarını açıklamaya çalışan bu iki yaklaşım dışında çalışmanın hipotezini ortaya çıkaran bir yaklaşım da ortaya konmuş ve bu yaklaşıma da “eleştirel yaklaşım” adı verilmiştir.

##### **1.4.1. Kurumsal Yaklaşım**

Kurumsal yaklaşıma göre, yoksul bireylerin kredi olanaklarına ulaşması için o ülkede söz konusu amaca hizmet edecek formel yapıdaki finansal kurumların sayısını arttırmak gerekmektedir. Finans kurumlarının sayılarındaki artış, daha çok yoksul bireyin sistemden fayda sağlamasının yolunu açar ve toplumdaki en yoksul olanlara erişmeyi kolaylaştırır. Bu yaklaşımın en tipik örnekleri, Endonezya’daki Bank Rakyat ve Bolivya’daki Banco Solidario’dur (Kırbyık, 2009: 12).

Yaklaşımın temsilcileri, kalkınmada ve yoksullukla mücadelede gelişim için herhangi bir mikro kredi projesinin kısıtlarını dünyadaki yoksulluk sınırı altında bulunan nüfus ile bu nüfusun ihtiyaçlarına cevap verecek olan mikro krediye yönelik talebin belirlediğini iddia etmekte ve mikro kredi programını oldukça geniş bir çerçevede düşünmektedirler. Ayrıca bu çerçevenin genişliği ile birlikte hâlihazırdaki mikro kredi sistemi içerisinde bulunan finansal kuruluşların amaca ulaşmada yetersiz kalacakları, dolayısıyla yoksul bireylere kaynak aktaran büyük ölçekli finansal araçların bulunduğu, tamamıyla yeni bir yapılanmaya gidilmesi gerekliliği vurgusu yapılmaktadır. Yine bu yapıda yer alan finansal araçların çok iyi bir araya gelmiş, etkin bir şekilde yönetilen ve kar elde eden kuruluşlar olması zorunluluğunu vurgulamaktadırlar. Bu programın işlem maliyetleri, karar alma sürecinde yaşanan aksaklıklar ve yolsuzluklar kaynaklı başarısızlığa uğramasının temel nedeni; kurumsallaşma eksikliğidir. Dolayısıyla kurumsal olmak ve bunun sürdürülebilmesi,



yaklaşımın temsilcileri tarafından mikro kredi programlarının başarısı için temel hedef olarak alınmış, sürdürülebilir kurumsal kimliğin geliştirilmesinde ise finansal yeterliliğe vurgu yapılmıştır (Çak, 2007: 36; Okumuş, 2010: 142-145).

#### 1.4.2. Refah Yaklaşımı

Bu yaklaşıma göre mikro kredi sisteminin özünde, kurumlardan çok toplumdaki en fakir bireylere nasıl ulaşılabileceği, bu fakir bireylerin nasıl kendi kendilerine yeterli bir duruma getirilebileceği sorusu bulunmalıdır. Yaklaşım, kurumsal yaklaşımın mikro kredi sistemini ticari bir hale getirdiğini savunmaktadır. Yaklaşımın temsilcilerine göre; mikro kredi sisteminin temel amacı, daha çok yoksul bireye ulaşmak ve bu insanların ekonomiye kazandırılmasıdır. Yaklaşım, mikro kredi kurumlarının karlılık durumları üzerinden hareket etmelerinin amaca yönelik olmayacağını ve sistemin işleyişine aykırı olduğunu iddia etmektedir. Refah yaklaşımını temsil edenlerin bir diğer eleştirileri, finans alanında kendi başlarına yeterli mikro kredi organizasyonlarının gerçekleştirdikleri programlardan öte, kurumsal yöndeki performanslarına öncelik verecekleri ve ticari bankalardan farklı bir görünüme sahip olmayacakları şeklindedir. Ayrıca yaklaşımda, finansal yeterliliğin sistemi gönüllü olarak destekleyen birey ya da kurumların azalmasıyla sonuçlanacağına dikkat çekilmiştir (Çak, 2007: 37; Okumuş, 2010: 142-145).

İki yaklaşımın da gösterdiği üzere; mikro kredi sisteminin kendi içerisinde de asıl hedefe ne şekilde ulaşılacağı konusunda hemfikir olduğu söylenemez. Ancak, her iki yaklaşımın birbirlerinden farklılaşan noktaları dikkate alındığında, asıl amaçlar olan yoksullukla mücadele ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması hedeflerine ulaşmada aynı noktada oldukları söylenebilir. Nitekim bir mikro kredi kurumunun tek başına finansal yeterliliğe sahip olması ile o kurumun toplumdaki en fakir bireylere kredi kullandırması amaçları bu iki görüşe göre tutarlıdır (Çak, 2007: 37; Okumuş, 2010: 142-145).

#### 1.4.3. Eleştirel Yaklaşım

Çalışma, temel olarak mikro finans uygulamalarının amacının yoksulluğu azaltmaktan çok, finansın temel amacı olan kar maksimizasyonu çerçevesinde, yoksulların da kar maksimizasyonu sürecinde kullanılabilir aktörler olduğunu keşfetmesiyle bu alanda da faaliyet gösterdiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda çalışmada ele alınan yapı; kapitalizm, mekanizma; sermaye birikim mekanizması, aktör; yoksullar hatta kadın yoksullar ve süreç ise sermaye birikimi süreci ile yakından ilişkili olan yoksulluğun finansallaşması sürecidir.

Çalışmanın doğası böyle temellendirildiğinden bu doğaya temel oluşturan bir yaklaşıma sahip olma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşıma "eleştirel

yaklaşım” adı verilmiştir. Eleştirel yaklaşıma göre; mikro kredi daha geniş kapsamda mikro finans, yoksullar hatta bunların en yoksulu ve kadınları (bu aktörlerin henüz finans kesimine dâhil olmayanları varsa) finans kesimine dâhil ederek sermayenin genişlemeci eğilimi, sosyalliği ve hareketli oluşunun zorunlu bir sonucu olarak sermaye birikimine hizmet eden temel bir araçtır. Bu çerçevede finansın temel amacı olan kar maksimizasyonu hedefine hizmet edici bir şekilde bu aktörlerin yoksullukları finansallaştırılmakta ve böylece bu aktörler sermaye birikim sürecinde birer kullanışlı aktörler haline getirilmektedirler. Bu süreçte ön plana çıkan kurum, özel mülkiyet kurumudur. Kapitalist mülkiyet ilişkileri, kendini bu sefer sermaye sahibi kapitalist ile yoksul arasında göstermektedir. Kapitalist için sermaye biriktirmek bir zorunluluk iken ve özellikle yoksulluğun finansallaşması süreci ile bu zorunluluğu sürdürmede eline yeni araçlar (mikro kredi, mikro finans gibi) geçmiş iken mikro finans uygulamalarının temel amaçları; yoksulluğu azaltmak, refahı arttırmak, kadınları güçlendirmek ve sürdürülebilir bir kalkınma sağlamaktan ziyade kapitalistin birikimini arttırmaya ve kendini büyütmesine yönelik olmuştur.

### **1.5. Mikro Kredi Uygulamasının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi**

Mikro kredi ilk kez 1974’de Bangladeş’te Muhammed Yunus tarafından yoksulluğu önlemeye dönük bir araç olarak kullanılmıştır. Muhammed Yunus, 1974 yılında Chittagong Üniversitesi’nin çevresinde yer alan Cobra adındaki köyde yoksul bireylere yönelik bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırması esnasında yoksul bireylerin kişisel becerileri sayesinde oldukça iyi işler çıkardıklarını gözlemlemiştir. Yunus’a göre yoksul insanların yoksul olma sebebi aslında eğitim almamaları ya da cahillikleri değil, gerekli sermayeden yoksun olmalarıdır. Bu insanlara, teminat verilmeyişi nedeniyle ticari bankalar uygun faiz oranlarıyla kredi de vermiyorlardı. Bu nedenle bir iş kurabilmek için ihtiyaç duyulan sermayeyi tefecilik yapanlardan alıyor, borçlarını da oldukça yüksek bir faiz üzerinden geriye vermek durumunda kalıyorlardı. Yunus yardımcısına verdiği 27 doları tespit edilen 42 kişiye borç olarak vermesini, karşılık olarak da faiz talep etmediğini ve borç alanlara da dilediklerinde bunu geriye ödeyebileceklerini söylemiştir ve bu şekilde mikro krediye ilk adım atılmıştır (Yunus, 1999: 13-24).

#### **1.5.1. Mikro Kredinin Kurumsallaşma Süreci**

Yunus, krediye ihtiyacı bulunan insanların daha fazla olabileceğini ve bu durumun sürekli olarak yaşanacağı düşüncesiyle bankalar ile görüşmüş, fakat bankalar yoksul bireylere ve kadınlara eşlerinin izni olmadan ve kefilsiz kredi veremeyeceklerini gerekçe olarak göstererek Yunus'un talebini reddetmişlerdir. Yunus çalışmasında (1999: 93-95) yoksullara kredi verilmeyişinin ve yoksulluğun (mikro kredi projesi uygulamaları öncesi) önlenmesine ilişkin olarak düşünülen modellerin başarılı olmayışının arkasında çok sayıda ön yargının etkili olduğunu belirtmektedir. Bu ön yargılar arasında yoksulların eğitimsiz olmaları, tüketim alışkanlıklarının yüksekliği, ortak iş yapma becerilerinin sınırlı olması ve benzeri çok sayıda olumsuz özellik sıralanmaktadır.

### 1.5.2. Bankacılık Sistemiyle İlk Karşılaşma ve Grameen Bank'ın Kurulması

Mikro kredinin tekrarlanması ve alışkanlık haline getirilip kurumsallaşması sürecinde başta bankalar olmak üzere finansal kurumlarla işbirliği kaçınılmaz hale gelmiştir. Yunus'un geliştirdiği düşünce 1979'a kadar Bangladeş Merkez Bankası ve diğer ticari bankaların desteği ve sponsorluğu ile geliştirilmiş, 1983'de Bangladeş dilinde 'kırsal' ya da 'köye ait olan' anlamına gelen Grameen adı altında yoksul bireylere kredi kullandıran Mikro Kredi Bankası kurulmuştur. Kuruluş dönemi başında devletin payının % 60 ve müşterilerin payının % 40 olduğu Grameen Bankasında, müşteriler 1985 yılı itibariyle hisselerin % 75'ini ellerine almışlardır (Yunus, 1999: 207-215). Mikro kredi projesine 1980 sonrası IFAD, FORD Vakfı, NORAD, SIDA ve GITZ gibi farklı bağış kuruluşları da finansal yardımda bulunmuşlardır (Korkmaz vd.,2004: 53). Grameen Bank zaman içinde tam bağımsız bir kuruluş olmuştur. 1985-1990 yılları arasında hisselerinin %75'i müşterilere geçişi ile tam olarak bağımsızlığını kazanmıştır. (Yunus, 1999: 210-220).

Grameen Bankasında kredi kullandırmak herhangi bir formaliteye dayalı olmayıp oldukça basit bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Sistemin teminatını sağlayan, gruplara olan üyelik ve borcunu ödemeyen kişiye yönelik yapılacak grup baskısıdır (Korkmaz vd., 2004: 58). Grameen Bank'ta krediler bireyden ziyade gruba verilmektedir. Bunun asıl nedeni, yoksul bir bireyin kendisini her türlü tehlikeye açık görmesi, bir gruba ait olma duygusunun ise onda koruma hissi yaratmasıdır. Nitekim grup desteği ve baskısı, kredi müşterisini daha güvenilir duruma sokacaktır. Müşterilerden aynı aileye üye olmayan, ancak benzer düşünceye sahip olan, benzer sosyoekonomik statüye sahip 5'er kişilik bir grup oluşturulması koşulu zorunludur. Daha sonra oluşturulan bu grup belirli bir eğitime tabi tutulur. Ayrıca bu gruba kurumun kuralları anlatılır ve bu grup bir sınava tabi olur. Grup ne zaman kendisini hazır hissederse kredi

için başvuruda bulunur. Öncelikle grubun 2 üyesine kredi kullandırılır. Bu üyeler altı hafta süresince geri ödemelerini düzenli bir şekilde yapmaları durumunda 2 üye daha kredi kullanabilir. En son kredi ise grup başkanına kullandırılır. Grup üyelerinden birinin ödemeyi aksatması durumunda grubun geride kalan hiçbir üyesine kredi verilmeyecektir. Bu nedenle üyelerin birisi krediyi geri ödeme konusunda bir problem yaşadığında, grubun diğer üyeleri bu ödemeyi güvence altına almak için bir çözüm bulmak zorundadırlar. Grameen Bank'ta acil ihtiyaçların giderilmesine yönelik verilen kredilerin %5'ine karşılık gelen ve üyelerin haftada ikişer taka verdikleri bir Grup Fonu oluşturulmuştur. Bu sistemdeki geri ödeme mekanizmasının işleyişi şu şekildedir: Krediler 1 yıllık bir süre için kullandırılmakta, geri ödemeler her hafta eşit taksitler şeklinde gerçekleşmekte ve %20 oranında yıllık faiz uygulanmaktadır. Bu sistemde taraflar arasında hukuki hiçbir sözleşme bulunmamakta, herhangi bir teminat gösterilmemekte, kredi ilişkisinin temelinde güven ilişkisi bulunmaktadır. Bu şekildeki bir uygulamanın sonucu ise kullandırılan kredilerin %98'inin geri dönmesidir (Yunus, 1999: 123-129).

Grameen Bank, 1980'li yıllarda ve 1990'ların başında büyük başarılarla birlikte hızlı bir şekilde yayılma göstermiştir. 1991 yılı itibarıyla üye sayısı bir milyonu aşmış ve genişleyen bir üretim zinciri (barınma ve tarım kredisi gibi) haline gelmiştir. Yunus, serbest piyasaya duyduğu inançla çağın neoliberal ilkelerini izlemiş, fakat bir yandan da yoksulları dışlayan ve onları kredi verilemez şeklinde ilan eden aynı sistemi eleştirmiştir. Yunus, yoksulları mikro girişimciler olarak tanıtmaktadır. Çünkü yoksullar da 50 ila 200 dolar arasındaki krediye bir kez eriştiklerinde, piyasanın sağladığı fırsatları ele geçirebiliyorlardır. Banka, kadınların güçlendirilmesini, gruplar tarafından ortak hareketi ve sosyal kalkınmayı geliştirmeyi hedeflemiştir (Hulme, 2008: 8).

Grameen Bank ile müşterileri arasındaki ilişkiler hiçbir hukuksal bağ ve belgeye dayanmamaktadır. İlişkilerin temelinde güven bulunmaktadır. Grameen Bank, güvene dayanan bu ilişki de müşterileri ile olan kişisel bağlarının durumuna göre kendisini başarılı veya başarısız olarak görmektedir (Yunus, 1999: 131).

Kredi kelimesi güven ile eş anlamlı kullanılmasına karşılık ticari bankacılık kesiminde güven anlamını yitirmiştir. Ticari bankacılık kesimi ve müşterileri arasındaki ilişki tamamen güvensizlik üzerine kurulmuştur. Yunus, geri ödemenin temelinde basit bir mekanizmanın olması gerektiğini düşünmüştür. Başlangıçta Cobra köyündeki küçük bir esnafla bu işin yürütülmesine karar verilir. Fakat günlük olarak yapılan ödemelerin fazla oluşu ve takibinin zor olduğu görülmüştür. Yunus bunu çözebilmek adına daha az yoğunluğa sebep

olacak haftalık ödeme mekanizmasını devreye sokmuştur (Yunus, 1999: 132-135). Haftalık ödeme sisteminde grup üyeleri her hafta başında çok küçük tutarları ödemekle yükümlüdürler. Haftalık geri ödeme sistemi ile kredilerin geri dönüş oranı yüksek seviyelerde gerçekleşmektedir. (Korkmaz vd., 2004: 58-60).

Kredilerin geri ödemesi her hafta grup üyelerinin birlikte yer aldıkları toplantılarda yapılmaktadır. Borçlular bankaya gitmek zorunda değildirler. Haftalık grup toplantıları düzenli yapılır ve tüm üyelerin bu toplantılara katılma zorunluğu bulunmaktadır. İzin almadan veya mazeret göstermeden grup toplantılarına katılmama durumunda grup başkanı bu durumda olan üyelere ceza verebilirler. Cezalar çoğunlukla para cezası olup gruba ait fona aktarılmaktadırlar. Borç alanlar düzenli bir şekilde her hafta katıldıkları grup toplantılarında ödemelerini yapmak zorundadırlar. Toplantılarda toplanan taksitler banka görevlisine teslim edildikten sonra ödeme, şube yetkililerine gönderilmelidir (Korkmaz vd., 2004: 60).

Grameen Bank müşterilerine ortak bir sorumluluk yüklemektedir. Bu ortak sorumluluk ile bireysel olarak meydana çıkabilecek aksaklıkların grup içinde çözülmesi yakın izleme ile amaçlanmıştır. Yakından izleme sayesinde bir borç ödenmeyecek noktaya geldiğinde, tespit edilerek müşterinin ekonomik yönden daha fazla kötü duruma gelmesi beklenmeden müdahale edilmektedir. Grameen projesi; sadece müşterilerin psikolojik açıdan desteklenmesinin yanı sıra bankanın vermiş olduğu kredilerin geri dönüşüne yardımcı olması için tasarlanmıştır (Yunus, 1999: 136).

## 1.6. Mikro Kredinin Yayılması ve Uluslararası Uygulamaları

Mikro kredi Bangladeş’de başlamış ve buradan tüm dünyaya yayılmıştır. 1999 yılı itibarıyla dünyada beş kıtada ve 58 ülkede mikro kredi uygulanmaktadır. Mikro kredi uygulamasının daha fazla görüldüğü ülkeler, özellikle Afrika, Asya ve Amerika kıtasında yer almaktadırlar. Mikro kredi, Avustralya’da yalnızca Papua Yeni Gine ve Avrupa’da Arnavutluk, Fransa, Hollanda ve Norveç’te uygulanmaktadır (Yunus, 1999). Mikro krediyi en iyi uygulayan ülkeler ABD ve Avrupa ülkeleridir.

Dünyaya yayılan mikro kredi, Amerika kıtasında öncelikle Güney Amerika’da uygulanmıştır. En çok ilgiyi Meksika’da görmüştür. Afrika’daki programlar, insan haklarının daha iyi bir düzeye getirilmesi, gıda yardımları ile yerel ve ulusal düzeyde özel kesimin güçlendirilmesine yöneliktir. Afrika’da çalışmalar Orta, Güney, Batı ve Doğu Afrika’yı da kapsamaktadır. Bu yörelerde özellikle

ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi, öncelikli hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Arap bölgesi (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) programı alanında daha ziyade eğitim, emlak sektörü, tarım sektörü gibi alanlarda çalışmalar yoğunluktadırlar.

## **2. Türkiye’de ve Dünyada Mikro Kredi Uygulamaları**

Mikro kredi, Bangladeş’de başlamış ve tüm dünyaya yayılmıştır. Mikro kredi programı 1999 itibari ile beş kıta ve 58 ülkede verilmeye devam etmektedir. Mikro kredi uygulamasının daha fazla görüldüğü ülkeler, özellikle Afrika, Asya ve Amerika kıtasında yer almaktadırlar. Türkiye’de de Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) ile Maya Mikro Kredi Uygulaması ve Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı başlıca mikro kredi uygulamaları olarak görülmektedirler.

### **2.1. Mikro Kredi Uygulamaları ve Türkiye**

Türkiye’de başlıca mikro kredi programları; Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) ve Maya Mikro Kredi Uygulaması ile Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı başlıkları altında incelenebilir. Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı 2018 Faaliyet Raporu incelendiğinde (TGMP, 2018); başta Kadın ve Aile Bakanlığı, Valilikler, Belediyeler ve İl Özel İdareleri olmak üzere birçok kamu kurum ve kuruluşu, Turkcell, Doğuş Oto, Türk Telekom gibi büyük kuruluşlar ve çok sayıda özel kişi ve kurum aynı, nakdi yardım ve bağışta bulunmaktadır.

#### **2.1.1. Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı ve Maya Mikro Kredi Uygulaması**

Türkiye’de mikro kredi programları konusunda iki program söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki, Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) tarafından Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi adıyla Marmara Deprem yöresinde 2002 yılında uygulamaya konmuştur (Şengür, 2011: 100). KEDV tarafından kurulan Maya, vakfın iktisadi işletmesi niteliğini taşımaktadır (Korkmaz vd., 2004: 89-90). Maya ilk defa 1995-1997 döneminde pilot bir mikro kredi programını İstanbul’da başlatmıştır. Bu program kapsamında 6-12 ay vadeli yaklaşık 200 ABD doları tutarında mikro kredi verilmiştir. Bu kredi programı kapsamında krediden faydalanan kadın sayısı 91’dir. Faiz oranları, o dönemdeki Halk Bankası kredi faiziyle eşit tutulmuştur. Bu kredinin faydalanıcıları, genellikle ticaret, hizmet ve üretim sektöründe hane, dükkân ve kurulan tezgâh faaliyetlerini yürüten düşük gelire sahip kadınlardır ve bu kadınlar aldıkları kredilerin tamamını geri ödemişlerdir. Projenin başarılı olması üzerine KEDV pilot projeyi yaygınlaştırmaya karar vermiş, ancak

1999'da gerçekleşen depremle önceliklerini değiştirerek bu planı ertelemiştir (Okumuş, 2010: 331-332).

KEDV, 2000 ve 2002'de yaptığı pazar araştırması sonucunda kadınların mikro krediye ihtiyaç duyduğunu belirlemiştir ve düşük gelirli kadın girişimcilerin bu tür talep ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek uzun soluklu bir mikro kredi programı geliştirmek amacıyla girilen fon arayışı süreci 2001 yılında başlamıştır. Yarısının başış diğer yarısının ise sıfır faizli kredi biçiminde gerçekleştiği fonlama, Haziran 2002 tarihi itibariyle kurulan "Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi" sayesinde gerçekleşmiştir. (Okumuş, 2010: 332).

### 2.1.1.1. Maya'nın Hedeflediği Kesim

Maya, kendi işini kuran ya da kurma isteğinde olan kadınlara kredi vermektedir. Bu vakıf, kadınların düşüncelerinin hayata geçmesi ve finansal ve mali sistemde kendilerini gösterebilmeleri için para sağlar. Kısıtlı gelire sahip kadın girişimciler içerisinde ticaretle uğraşanların oranı %66 iken, üretim alanında faaliyet gösterenlerin oranı %26 ve hizmet sektöründe faaliyet gösterenlerin oranı ise %8'dir. Bu sektörler şöyle sıralanabilirler; yeme içme işleri, haneden satış, giysi dikiş ve tamir edilmesi, el işi ve güzellik salonu. İşlerin büyük bir kısmının yönetimi evden yapılmakta, evden yönetilen işlerin dışında kalanlar ise semtlerin pazarlarında, sokaklara kurulan tezgâhlarda ya da mülkiyetine sahip olunan veya kiralanan küçük dükkânlarda faaliyet göstermektedir. Vakfın iddiasına göre, kredi kullanan girişimci kadınlar aldıkları kredinin karşılığını aldıklarında çok daha fazla çalışmakta ve yeni fikirler üretmektedirler. Projeden faydalanan girişimci ruha sahip kadınların iş sahalarını geliştirmek, duran varlıklara sahip olmak ya da firma maliyetlerini karşılamak için kaynağa ihtiyaçları olmaktadır (Kadın Emeğini Güçlendirme Vakfı, 2018).

Elde edilebilir kredi kaynakları, mal veya hizmet için kredi veren ve toptancı ya da bankalar tarafından kayıt altına alınan işlere verilen veya iki kefil ile birlikte 1000 TL ve üzerindeki tüketici kredilerinden oluşmaktadır. Ancak mikro kredi kullananların yaklaşık %80'i kayıtlı değildir ya da bu kişilere kefil olacak birilerini bulamamaktadırlar. Maya, mikro kredi kuruluşlarına finansal destek veren uluslararası kurumlarla ilişki ve işbirliği içerisinde teknik ve finansal destek vermektedir. Ayrıca HSBC Bankası da Türkiye'de faaliyet gösteren mikro kredi kurumlarına ciddi bir kredi desteği vermiştir. Verilen mikro kredilerin getirisi Maya'nın operasyon giderlerinin karşılanmasında kullanılmaktadır (Aydın, 2012: 120). Ancak bilançoların incelenmesinden yüksek oranlı kar edildiği anlaşılmaktadır.

### 2.1.1.2. Maya Kredi Verme Süreci

Çalışılan bölgelerde Maya'nın görevlendirdiği saha sorumluları krediye ihtiyacı bulunan adayları belirlemektedir. Ayrıca daha önce kredi kullanmış olanların yaptıkları tanıtımların da katkısı ile ihtiyaç sahibi kadınlar kredi için başvuru yapabilmektedir. Kredi talebinde bulunanlar ile alan sorumluları kredi verme ve kullandırma koşulları hakkında bilgi verme amaçlı bir araya gelirler ve bir toplantı yapılır. Her bir üyeye yüz yüze görüşme suretiyle başvuru formunu doldurması ve iş için ne kadar kredi talep edildiği gibi konularda rehberlik hizmeti verilmektedir. Borç başvuru formlarında, üyeye ilişkin kişisel ve ailevi bilgiler, aylık gelir ve gider bilgileri, varsa sürdürdüğü ekonomik faaliyet ile ilgili bilgiler ve talep edilen krediye ilişkin bilgiler (talep edilen kredi tutarı, aylık taksitler, vade adedi, talep edilen kredi türü, kredi almadaki amacı, varsa daha önce aldığı krediler) yer almaktadır. Böylelikle bu birebir görüşmeler sırasında, kredi talebinde bulunanların aylık yapabileceği geri ödeme miktarı ve alabileceği maksimum kredi miktarı konuları da netlik kazanmış olacaktır (Çak, 2007: 105; Kırbıyık, 2009: 68-69).

Kredi başvuruları ilgili şubenin müdürüne yapılır, şube müdürü ve saha sorumlusu krediyi talep eden kişiye ziyarette bulunur ve bu ziyaret ile kredinin kabulü veya reddine karar verilir. Kredinin kabulü durumunda kredi, banka havalesi ile ilgili kişiye ulaştırılır. Kişinin kredi başvurusu ile onayı arasında geçen süre 4 ile 7 gün arasında değişmekte ve kredi onayını izleyen 3 hafta içerisinde sahadaki sorumlular krediyi kullananları bir kez daha yerlerinde ziyaret ederek, alınan kredinin amaçla uyumlu bir şekilde kullanılıp kullanılmadığına bakarlar (Çak, 2007: 105; Kırbıyık, 2009: 68-69).

Kredilerin geri ödemeleri ise bankalar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Kredi müşterileri kredilerin geri ödemelerinde banka şubelerini kullandıklarından ek bir külfet ile karşılaşmazlar. Geri ödemeler konusunda dikkatli ve özenli davranan kişiler tekrar kredi başvurusunda bulunmaları durumunda ve ihtiyaçları çerçevesinde, kullanabilecekleri en yüksek kredi miktarları ilk kullandıkları kredi tutarının dörtte biri tutarında yükseltilir. Maya'nın kredi geri ödemeleri için belirlediği faiz oranları, bankaların bireysel kredi ya da ihtiyaç kredisi oranlarının biraz üzerinde seyrederek. Bu faiz oranları, Maya işletmesinin finansal yeterliliğini koruyabilmesi için asgari düzeyde tutulur. Bankalardaki bireysel ihtiyaç kredilerinde kredinin onayı sonrası talep edilen işlem ve dosya masrafları faizler ile birlikte düşünüldüğünde Maya'nın verdiği kredi faiz oranına yakın bir seviyede maliyete katlanılmış olur (Çak, 2007: 105; Kırbıyık, 2009: 68-69).



Maya, bankaların belirlediği koşulları taşımayan, teminattan yoksun bulunan, finansal sistem içerisinde yer bulmakta zorlanan ve mali yapıda bulunma ihtiyacında olan dar gelirli kadınları hedef kitle olarak belirlemiştir. Maya kadınlar arasında görülebilecek dayanışmayı ön planda tutan “Dayanışma Grupları”na kredi kullanılmaktadır. Bu oluşturulan Dayanışma Gruplarında her bir üye kendi borcu yanında tüm üyelerin borcundan da sorumlu tutulmaktadır. Böylece Maya güvene dayalı bir şekilde riski düşürme yolunda ilerlemektedir. Ayrıca bu uygulama ile kadınların problemlerini birbirleriyle paylaşmaları ve birbirlerine destek vermeleri için bir hava sağlanarak toplum içindeki dayanışmanın sağlanabileceği iddia edilmektedir. Maya, dar gelirli kadınların kredi ve girişimcilikle ilgili temel eğitimleri almaları ve daha bilinçli kredi kullanıcıları haline gelebilmeleri için, kredi kullanımından önce kadınlara eğitim de vermektedir. İlk alınan kredinin düzenli bir şekilde geri ödemesini yaparak, yürüttüğü işinde başarılı olan müşteriler, bir kez daha kredi talep edebilecektir. Yeni kredinin miktarı üst sınırı aşmamak koşulu ile bir önceki krediden dörtte bir oranında daha yüksek olabilecektir.

### 2.1.1.3. Maya Kredi Çeşitleri

Maya 3 farklı mikro kredi hizmeti sunmaktadır. Bunlar; dayanışma grup kredisi, bireysel kredi ve ihtiyaç kredisidir. Dayanışma grup kredisinde her üye gruptaki diğer üyelerin borcundan da sorumludur. Bu modelin amacı, riski azaltmak için bir teminat oluşturmak ve böylece kadınların problemlerini birbirleriyle paylaşmalarını sağlayarak karşılıklı desteklerini birbirlerine göstermelerini sağlamaktır. Bu şekilde grupta dayanışma sağlanmış olacaktır. Maya bireysel kredisi yüksek tutarda bir krediye ihtiyacı olup grup oluşturamadığı için grup kredisinden faydalanamayan kadınlara bireysel olarak kullanılan kredi türüdür. Bu krediyi “Dayanışma Grupları Kredisi” alırken karşısına çıkan bir iş fırsatını değerlendirme düşüncesinde olan ve bunu gerçekleştirmek için bir ek kredi talebi olan Maya üyelerinin de alabilme olasılığı bulunmaktadır. Maya aile ihtiyaç kredisi alan üyelerin yürüttükleri işleri haricindeki ekstra ihtiyaçları nedeniyle faydalandıkları kredi türüdür.

### 2.1.2. Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı (TGMP)

Türkiye’de en geniş kapsamlı mikro kredi uygulaması ise Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı (TGMP) kapsamında yapılmıştır. Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı, başlangıçta Diyarbakır’da bir pilot proje olarak başlatılmıştır. 11 Haziran 2003 tarihinde Grameen Trust adına Prof. Dr. Muhammed Yunus ve Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) adına Prof. Dr.

Aziz Akgül Grameen Mikro Kredi Modelinin Türkiye’de uygulanması için bir protokol imzalamışlardır (TGMP Faaliyet Raporu, 2011:3).

Türkiye’de mikro kredi, devlet ve özel sektör işbirliğinde yürütülmektedir. Özel sektör, Grameen tipi mikro krediyi Türkiye İsrافی Önleme Vakfı bünyesinde Diyarbakır yerelinde uygulamaya sokmuştur. Türkiye’de bu çerçevede faal olan mikro kredi, Grameen tipi mikro kredidir. Grameen tarzı mikro kredi dışında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu (SYDF) tarafından verilen ve tam mikro kredi şeklinde uygulamaya sokulmamasına karşın yoksul bireylerin fikirlerine destek verme düşüncesi ile kurulan devletin ön ayak olduğu bir program daha bulunmaktadır. Devletin ön ayak olduğu bu mikro kredi programı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu yönlendirmesi ile sosyal güvenceden yoksun fakat uygulamaya sokulabilecek bir proje ile birlikte kuruluşa başvuruda bulunanlara kullanılan ve başlangıç yılı geri ödeme istemeyen 3 taksit ile geri ödemesi yapılacak Türk lirası olarak verilen ve faiz ödemesi bulunmayan destek kredileridir. Bu çerçevede işlediğinden tam anlamı ile mikro kredi olarak görülmemektedir. 2005’e kadar gelen süre zarfında 150 milyon dolarlık bir fon yukarıda anlatıldığı şekilde kullanılarak yoksul bireylere destek verilmiştir.

#### **2.1.2.1. Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı Temel Prensipler**

Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı’nın temel prensipleri şöyle sıralanabilirler (Taşpınar, 2012:120; Gökyay, 2008: 91);

- TGMP, yoksul kadınlar için kurulmuş bir finansal yapıdır ve yoksulların sermaye ihtiyaçlarını karşılamada destek olmaktadır.
- TGMP bünyesinde mikro kredi kullanılması ön koşulu, 5 kişiden oluşan grupların oluşturulmasıdır.
- TGMP’den kredi alanlar şubelere gitmek zorunda olmayıp TGMP görevlileri, krediden yararlanan kadınların ayaklarına gider, mikro kredi basit bir şekilde anlatılır ve kredi verme süreci başlatılır. Kredinin tahsil edilmesinde mahalle ve köylerde grup toplantıları düzenlenir. Bu toplantılar sırasında haftalık olarak düzenlenen taksitlerin tahsilâtı yapılır.
- Taksitler haftalık düzenlenir ve 46 hafta boyunca tahsilât işlemleri gerçekleştirilir.
- Verilecek kredinin miktarı, işin niteliği, krediyi alacak kişilerin girişimcilik yönü ve performansına bağlı olarak değişebilmektedir.
- İlk alınan kredinin geri ödemesi değerlendirilir ve yeni kredi alımında bu değerlendirme esas alınır.

TGMP'DEN kredi alanların başarılarını artırabilmek için Türkiye İsrافی Önlleme Vakfı (TİSVA) tarafından TGMP bünyesinde belirlenen kararlar üyelere anlatılır ve ezberlemeleri istenir. Bu kararların yoksulların durumlarını iyileştirmeleri ve ayakları üzerinde durmalarını sağlayabilmeleri için rehberlik edeceği iddia edilmektedir. Bu kararlar Bangladeş'te kurulan Grameen Bankası'na özgü olan 16 temel prensibin TGMP'ye düzenlenmiş halidir. Çünkü Grameen Bankası'nın amacı sadece yoksullukla mücadele etmek için kredi sağlamak değil, toplumun insani gelişimine ve yaşamlarına da katkı sağlayabilmektir (Adaman ve Bulut, 2007: 47).

### **2.1.2.2. Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı Kapsamında Yürütülen Faaliyetler**

TGMP kapsamında kredi kullanan kadınlar, yaklaşık 70 farklı iş sahasında faaliyet göstermektedirler. Bu iş sahalarına ilişkin dağılım şöyle özetlenebilir (Taşpınar, 2012: 120-121):

- % 27'si, kahvehane işletmeciliği, terziilik, kuaförlük, kasaplık, kasetçilik, sobacılık, elektrik malzemesi satıcılığı, bakkallık, mermercilik ve camcılık yapmaktadırlar.
- % 18'i, hayvan, sebze-meyve, hayvan yemi, biber, boyacılık malzemesi ve halı alım satımı faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler.
- % 17'si, küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ile uğraşmaktadır.
- % 16'sı, el sanatları, yoğurt, peynir, çeyizlik eşya ve çocuk kıyafeti yapımı, tatlı imalatında bulunmaktadır.
- % 10'u, güzellik malzemesi satışı, bisiklet kiralama, dikiş-nakış makinesi alımı, çamaşır yıkamacılığı, motosikletle eşya taşımacılığı ve buz satımı yapmaktadırlar.
- Bunların dışında kalanlar ise, başta pamuk ve buğday olmak üzere zirai faaliyetlerde bulunmaktadır.
- Kredi alanlar genel olarak, çoğunlukla emeğe dayalı küçük imalat işleri, küçük çaptaki esnaf faaliyetleri, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde (yaklaşık % 20) bulunmaktadır.

### **2.1.2.3. Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı Kredi Verme Süreci**

Mikro kredi, aynı mahallede ikamet eden beş kişinin oluşturduğu grup üyelerine verilir. Mikro kredi almak için grup üyeleri birbirlerine kefil olmalıdırlar. Grup üyelerinin oluşumunda her bir üye; güvendiği, kendine yakın gördüğü, benzer bir geçmişe sahip olan ve aynı mahallede oturan kadınları grup üyesi olarak düşünür. Grubu oluşturacak kadınlar arasında

akrabalık olmaması gerekir ve aynı zamanda birbirlerine güvenmeleri gerekir. Kredi geri ödemeleri kredi verildikten sonra başlamakta ve 46 haftada taksitler halinde ödenmektedir (Akbiyık ve Şahin, 2010).

Kredi müşterisi ve dolayısıyla bir grubun üyesi olabilmek için kırsal yörelerde ekilebilir 10 dönümden daha az toprağa sahip olmak ya da kentte yaşayanlar için bu değerde varlığa sahip olmak yeterlidir. Grup üyelerinin seçimi yapılırken merkez müdürü bu kişileri sözlü mülakata alır ve verilen cevaplardan tatmin olunmuşsa bir sonraki aşamaya geçilir. İkinci aşamada merkez müdürü üyelerin evine ziyarette bulunur. Grup üyelerinin seçimi yapıldıktan sonra sekiz gün boyunca bu üyelere eğitim verilir. Bu sekiz günlük eğitim zorunludur. Bu eğitimi de merkez müdürü verir. Verilen eğitimde, grup oluşturma koşulları, amaçları, kredi önerisinin nasıl yapılacağı, hizmet maliyetleri, krediden yararlanabilme koşulları, geri ödeme ve denetleme mekanizmasına ilişkin bilgiler verilir. Zorunlu eğitimin son günü, şube müdürü eğitimin amacına ulaştığından emin olunca merkeze kredinin onaylanmasına ilişkin öneride bulunulur. Proje yöneticisinin onay vermesi ile gruplar oluşturulmuş olur. TGMP direktörünün onayı ve grup toplantılarında grup üyelerinin disiplini sağlandıktan sonra kredi almaya hak kazananlar ilan edilir (TİSVA, 2005: 12-25). Artık bu aşamadan sonra gruplar oluşturulmuş olur ve kredinin dağıtım ve geri ödeme süreci başlatılır.

Grupta öncelikle krediye en fazla ihtiyacı bulunan 3 kişiye kredi verilir. Daha sonra kredi alan bu 3 kişinin taksitlerini düzenli ödemesi durumunda diğer grup üyelerine de kredi verilmeye başlanır (TİSVA, 2005: 25). Kredinin limiti, üyenin durumuna ve kredinin kullanım amacına göre belirlenir ve ilk tutar 100 TL ile 700 TL arasında değişmektedir. Bu tutar, yıllık belirlenir ve üyenin ödeme performansına göre arttırılabilmektedir (TİSVA, 2008: 13).

### **2.1.2.3. Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı Kredi Türleri**

TGMP'nin Türkiye'de verdiği 4 temel kredi türü bulunmakta olup bunlar sırasıyla; temel kredi, sözleşmeli kredi, girişimci kredisi ve mücadeleci vatandaş kredisi'dir. Bunlar içerisinde temel kredinin süresi bir yıllıktır ve her hafta eşit taksitler halinde ödenmektedir. Temel kredi türünde kredi limitlerini artırma olanağı bulunmaktadır. Üye, temel kredi kapsamında kredi kullandığı tarihten itibaren 6 ay geçtikten sonra ödediği kısmı tekrardan alma imkânına sahiptir. Temel kredi türünde kredi alan üyeye gönüllü tasarruf hesabına para yatırma olanağı verilecektir. Sözleşmeli kredi, alternatif bir kredi olup TGMP'nin doğrudan verdiği bir kredi çeşidi olarak görülmemesi gerekmektedir. Bu kredi türünde kredi geri ödemelerinde karşılaşılabilecek muhtemel zorluklara karşı

düşünülmüş bir sistem oluşturulmuştur. Bu kredi türünde kredi ödemede zorluk çeken kredi kullanıcılarının kredi geri ödeme süreleri uzatılmaktadır. Bir diğer kredi türü olan girişimci kredisi, yetenekli, başarılı, çalışkan ve deneyimli üyelere özgü bir kredi türüdür. Mücadeleci Vatandaş Kredisi ise dilenerek geçinen ya da sokaklarda yaşayan çok aşırı yoksul insanlara 2006'dan bu yana verilen bir kredi türüdür. Bu kredinin asıl amacı, dilencilere onurlu farklı para kazanma yöntemlerinin bulunduğunu göstermek, onları bu anlamda teşvik etmek ve dilenmekten kurtarmaktır (TGMP, 2008: 8-11).

## 2.2. Dünya'da Mikro Kredi Uygulamaları

Mikro kredi Bangladeş'de başlamış ve tüm dünyaya yayılmıştır. 1999 yılı itibarıyla tüm dünyada beş kıtada ve 58 ülkede mikro kredi uygulanmaktadır. Mikro kredi uygulamasının daha fazla görüldüğü ülkeler, özellikle Afrika, Asya ve Amerika kıtasında yer almaktadırlar. Mikro kredi yayılmış ve Avustralya'da Papua Yeni Gine ve Avrupa'da Arnavutluk, Fransa, Hollanda ve Norveç'te uygulanmaya başlamıştır (Yunus, 1999). Mikro krediyi en iyi uygulayan ülkelerin ABD ve Avrupa ülkeleri olduğu ileri sürülmektedir (Türkiye İsrافی Önleme Vakfı, 2012).

Dünyaya hızla yayılan mikro kredi, Amerika kıtasında öncelikle Güney Amerika'da uygulanmıştır. En çok ilgiyi Meksika'da görmüştür. Afrika'daki programlar, insan haklarının daha iyi bir düzeye getirilmesi, gıda yardımları ile yerel ve ulusal düzeyde özel kesimin güçlendirilmesine yöneliktir. Afrika'da çalışmalar orta, güney, batı, doğu Afrika'yı da kapsamaktadır. Bu yörelerde özellikle ekonomik büyüme ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi, öncelikli hedef olarak ortaya çıkmaktadır. Arap bölgesi (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) programı alanında daha ziyade eğitim, emlak sektörü, tarım sektörü gibi alanlarda çalışmalar çoğunlukta dırlar. ABD'de ABD Başkanı Bill Clinton, Arkansas'ta valilik görevinde bulunurken ve sonrasında başkanlık yaparken mikro kredi programlarının ABD'deki büyük kentlerin kenar mahallelerinde uygulanmasına izin vermiştir (Akbyık ve Şahin, 2010: 1741).

Mikro finansman ve mikro kredinin yapacağı katkıyı değerlendirmek ve teşvik etmek, finansal sektörleri teşvik etmek, finansal hizmetlere sürdürülebilir erişimi desteklemek, mikro finansmanın kapsam ve başarısını oluşturup genişletmek ve stratejik ortaklıkları ve yenilikleri teşvik etmek amacıyla Birleşmiş Milletler 2005 yılını; Uluslararası Mikro Kredi Yılı ilan etmiştir (Akgül, 2005).

### 2.2.1. Asya

Mikro kredi uygulamaları Asya'da Dünya geneline kıyasla daha geniş bir uygulama alanına sahiptir. Asya'da nüfus yoğunluğunun daha fazla olduğu yerlerde hizmetlerin kapsamı genişlemektedir. Birtakım kurumlar dışında, verilen kredilerin büyük bir kısmı bir işletmenin kuruluşuna destek verme amaçlıdır.

Asya kıtasında yer alan iki büyük ülke olan Çin ve Hindistan'da nüfuslarına paralel bir şekilde çok düşük düzeylerde hizmet veren mikro finans kuruluşu bulunmaktadır, bunun asıl sebebi geçmişten günümüze kadar gelen finansal sektöre yönelik devlet müdahalelerinin varlığıdır. Bangladeş ve Endonezya diğer ülkelere kıyasla Asya kıtasında mikro kredi hizmetlerinin sunumu konusunda daha ön sıralarda yer almaktadırlar. Söz konusu ülkelerde hizmet verilmesi iki farklı çıkış noktası üzerinden gerçekleşmektedir. Bangladeş'te yaklaşık 24,6 milyon mikro kredi müşterisi sivil toplum kuruluşları ve toplumsal misyonu ön planda tutan finansal kurumlardan kredi ve diğer finansal hizmetleri almaktadırlar. Endonezya'da mikro finans alanındaki en ileri kuruluş BRI'dir ve bu kuruluş dünya çapındaki en büyük mikro kredi desteği veren kuruluş olarak görülmektedir. BRI kuruluşunun temel özelliği, kısmen özelleştirilmiş bir devlet bankasının ticari kar elde etme hedefi ile kurulmuş bir bağlı kuruluş olma özelliği taşımaktadır.

### **2.2.2. Latin Amerika**

Diğer kıtalara göre Latin Amerika, ticari anlamda mikro finans hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından en köklü geçmişe sahip olan kıtadır. Bölgede hizmet sunan mikro finans kuruluşlarının çoğu düzenlenmiş mikro finans kuruluşlarından oluşmaktadır.

Mikro finans hizmetinde bulunan kurumlar içerisinde özellikle kentsel alan rekabeti üst seviyededir. Bazı ülkelerde aşırı rekabet, faiz oranlarını önemli düzeyde düşürmüştür. Örneğin Bolivya'da 1990'larda % 50 civarında iken aşırı rekabetin varlığı nedeniyle 2004 yılında faiz oranları % 21 düzeyine düşmüştür.

### **2.2.3. Afrika**

Bu kıtada hizmet sunan mikro finans kurumları düşük düzeylerde hizmet vermekte ve diğer bölgelere kıyasla daha yüksek işlem maliyetlerine katlanmak durumundadırlar. Bütün Afrika kıtasında nüfusun çok az bir kısmının banka hesabı bulunmaktadır. Afrika kıtasında en gelişmiş ülkelerden biri olan Güney

Afrika'da dahi nüfusun neredeyse yarısının bankalarda hesabı bulunmamaktadır. Kenya ve Nijerya'da kendi hesabına çalışan kişilerin yarısının banka hesabı yokken, toplam nüfus içerisinde banka hesabı bulunanların oranı ise % 11 düzeyindedir.

Fransızca konuşulan Afrika ülkelerinde mikro finans kuruluşlarının çoğunluğu kooperatif tipi örgütlenmelerdir. İngilizce ve Portekizce konuşulan Afrika ülkelerinde ise kooperatif tarzı mikro finans kurumları görülmesine karşılık bu hizmetler, sivil toplum örgütleri tarafından sunulmaktadır.

#### **2.2.4. Orta ve Doğu Avrupa**

Bu bölgede verilen mikro finans hizmetlerinin tarihi yenidir ve bu hizmetler çoğunlukla sivil toplum örgütleri ve kredi hizmetleri alanında uzman kurumlar tarafından verilmektedir. (bazı ülkelerde Pro Credit Bankaları şeklinde adlandırılan krediden başka tasarruf, sigorta gibi çeşitli hizmetler veren kuruluşlar bulunmaktadır.)

Bu bölgede gerçekleşen mikro finans uygulamaları diğer mikro finans programlarına göre farklı özellikler taşımaktadır. Gelir ve eğitim düzeylerinin yüksek oluşu, bu bölgede verilen yüksek kredilerin asıl nedenidir. Bu bölgede mikro finans hizmeti veren kurumların dünyada bu hizmeti veren diğer kurumlara kıyasla daha erken bir sürede finansal sürdürülebilirliğe eriştiği görülmektedir.

### **3. Yoksulluğun Finansallaşması ve Mikro Kredi Uygulamaları**

Tarihsel gelişimine bakıldığında mikro kredi veya mikro finans, artı değeri fazlaştıranın ya da sermaye birikim koşullarını yeniden oluşturmanın araçlarından biri olmuştur. Mikro kredi, yoksulluğu bir finans problemine dönüştürmek suretiyle ve borç verenlerin yarattığı artı değerın finansal sisteme aktarılmasında yeni kredi ilişkileri yaratarak yoksulluğun finansallaşmasını temsil etmektedir. Burada finansallaşmanın öncelikli hedefi, finansal sisteme dâhil olmayan kesimlerin özellikle de yoksulların hatta en yoksul olanların finansal sistem tarafından içerilmesidir (Akçay, 2017).

Bu bağlamda bölümde öncelikle finansallaşma kavramı ve mikro kredi finansallaşma ilişkisine yer verilmiştir. Mikro kredi'nin gelişimi ve finansallaşma sürecindeki rolü konusunda tarihsel bir perspektif çizildikten sonra mikro kredi ile mülksüzleştirme yoluyla birikim süreci arasındaki ilişki; gelirin yeniden dağıtılması üzerinden anlatılmıştır. Ayrıca mikro kredinin yoksulluğun finansallaşması sürecinde bireyleri disipline edici ve sermaye akımlarını düzenleyici rolüne ilişkin Foucault'nun yönetimsellik kavramı

üzerinden bir tartışmaya da yer verilmiştir. Dünya'nın farklı bölgelerindeki mikro kredi kuruluşlarının kar marjları ve mikro kredinin karlılığına ilişkin değerlendirmeler ile bölüm son bulmaktadır.

### 3.1. Mikro Krediye İlişkin Literatür Taraması

Yabancı literatürde mikro finans ve yoksulluğun finansallaşması konusunda Federici (2014), Giron (2015), Mader (2013) ve Aitken (2010) çalışmaları ön plana çıkmaktadır.

Federici (2014), finansallaşma ve mikro kredi ilişkisini sermaye birikim mekanizmasının işleyişi çerçevesinde ele almıştır. Çalışmada kapitalist kalkınmanın neoliberal dönüşümü ile birlikte sadece kapitalist birikimin mimarisinin değişmekle kalmadığı sınıf ilişkisinin biçimi ve borcun kendisinin de değiştiği iddia edilmektedir. Özellikle bugün yeni bir borç ekonomisi varlık göstermektedir. Bu yeni borç ekonomisi içerisinde mikro kredinin yerine değinilmektedir. Ayrıca yeni bir borçlandırma stratejisi içerisinde etkin bir araç olarak görülen mikro kredinin geldiği nokta, borçlanmaya ilişkin tepkiler eşliğinde anlatılmaktadır.

Giron (2015), mikro finansın küresel finans alanındaki bir finansal inovasyon ürünü olduğu iddiasındadır. Mikro kredi, finansal yatırımcıların daha yüksek karlar elde etmek için kullandıkları yeni bir yol olarak tanımlanmıştır. Ayrıca mikro kredi kuruluşlarının uyguladıkları yüksek faiz oranlarının daha yüksek kar elde etmelerine hizmet ettiği iddia edilmektedir.

Aitken (2010), mikro kredinin yoksulluğu azaltmaktan ziyade nasıl neoliberal politikaların bir parçası olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca Mikro kredi, yoksulluğun finansallaşması ve finansal kriz arasındaki bağlantı tarihsel bir çerçevede ele alınmaya çalışılmıştır.

Mader (2013), mikro finansın genişlemesi ve işleyişini üç farklı boyutta ele almıştır. Öncelikle mikro finans, yoksulluğu bir finans sorunu olarak sunan pozitif harekete geçirci anlatılar üzerine kurulmuş ve sadaka veya diğer yeniden dağıtım alternatiflerine kıyasla üstün bir çözüm olarak tasvir edilerek çekiciliği arttırılmıştır. Ayrıca mikro finans programlarında devletin rolüne değinen Mader, mikro kredinin artı değeri fazlalaştırmanın ya da sermaye birikim koşullarını yeniden oluşturmanın araçlarından biri haline gelmesini finans sisteminin gelişimi ile birlikte değerlendirmiştir.

Genelde mikro finans özelde mikro kredi konusu Türkçe literatürde başta yoksulluk olmak üzere; kadın yoksulluğu, işsizlik, istihdam, yerel kalkınma ve



gelir dağılımı konuları ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle kadının daha fazla çalışma hayatında yer alması yönündeki çabalarla birlikte mikro finansman ve mikro kredi uygulamaları önem kazanmış, literatürde bu alanda yapılan çalışmalara daha fazla ağırlık verilmiştir. Çalışma, yoksulluğun finansallaşması olgusunu mikro kredi uygulamaları çerçevesinde incelemesi noktasında Türkçe literatürdeki diğer birçok çalışmadan ayrılmaktadır.

Uluoğlakçı (2009), mikro finansman uygulamasının yoksullukla mücadele aracı olarak kadın yoksulluğunun giderilmesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Türkiye Grameen Bank Mikro Kredi Projesi Ankara Şubesi'nden kredi kullanan kadınların ekonomik koşulları ve tutumlarındaki farklılıkların da incelendiği çalışmada, mikro kredi kullanımının krediyi kullanan kadınların gelirlerini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ayyıldız (2010) çalışmasında; mikro işletmecilik ve mikro kredi uygulamalarının yoksulluk ve genç işsizliği üzerindeki etkilerini incelemiş ve Türkiye için bir kredi uygulama modeli geliştirmiştir.

Çiftçi ve Akkul (2011) çalışmasında; "Mikro kredi uygulaması cinsiyetler arası gelir eşitsizliğinin giderilmesinde bir çözüm olabilir mi?" sorusunun cevabını aramış, Bilecik örneğinden hareketle hem gelir hem de sosyalleşme açısından mikro kredi uygulamasının cinsiyetler arası eşitsizliklerin giderilmesinde önemli bir araç olduğunu göstermiştir.

Ashrafi (2011) çalışması, Bangladeş'te kurulmuş olan Grameen Bank ve Türkiye'de kurulmuş olan Türkiye Grameen Mikro Kredi Projesi'nin yoksulluğun giderilmesi ve kadınların ekonomik olarak güçlendirilmesi alanlarındaki rol, etki, işleme mekanizması ve sürdürülebilir başarısını inceleme ve değerlendirme amacını taşımaktadır. Çalışmada yoksulluğun azaltılmasında Grameen Bank ve Türkiye Grameen Mikro Kredi Projesi'nin pozitif etkisi olduğu gösterilmiştir. Bu uygulamaların kadınların kendilerine yeten bireyler olmasında, ekonomik güce kavuşmalarında ve yoksulluklarından kurtulabilmelerinde çok önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arı (2011) çalışmasında Batman örneğinden hareketle mikro kredi alan kadınların kredi deneyimlerini incelemiş, kredi kullanan kadınların çoğunun bunu düşük getirili ev etrafında dönen işlere yatırdığını, bir kısmının temel ihtiyaçlarını karşılamak için aldığını ve bu aldıkları kredi ile borç yükü altına girdikleri gözlemlenmiştir.

Kabakçı (2012) genelde mikro kredi programlarının yoksulluğu önlemede başarıya ulaşip ulaşmadığını sorguladığı çalışmasında Eskişehir örneğinden hareketle mikro kredi kullanan kadınların yaşamlarında nasıl değişiklikler

yaşadıklarını incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre; mikro kredi kullandırılan kadınların yoksulluktan kurtulmaları yalnızca elde ettikleri sermayeye değil yenilikçi fikirlere sahip olma, sahip olunan girişimcilik özellikleri ve diğer üreticilerle rekabet edebilirliklerine bağlıdır.

Çakmak (2012) çalışmasında; Diyarbakır örneğinden hareketle mikro kredi yoksulluk ilişkisini incelemiştir. Çalışmada Diyarbakır'da Türkiye Grameen Bank Mikro Kredi Programı Diyarbakır şubesinden mikro kredi kullanan kadınların aldıkları bu krediyi daha çok tüketim ihtiyaçlarını karşılamak, borçlarını ödemek ve hâlihazırdaki işlerini büyütmek amacıyla kullanmak istedikleri gözlemlenmiş, verilen bu kredinin yoksullara yapısal bir güç sağlamadığı için yoksulluğun önlenmesinde mikro kredi uygulamasının yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ateş ve Öğütöğulları (2012) çalışmalarında yoksullukla mücadele ve istihdam yaratılmasında Türkiye'deki mikro kredi uygulamalarını inceleme altına almışlar, yoksullukla mücadelede mikro kredi ve mikro finans uygulamalarının yoksullukla mücadelede tek başına yeterli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Güzel (2011) çalışmasında kadın yoksulluğu ile mücadele etmede mikro kredi programlarının yeri ve önemini Türkiye örneğinden hareketle belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada yoksulluğun özellikle de kadın yoksulluğunun azaltılmasında mikro kredi uygulamalarının kullanılabilir tek araç olmasından ziyade destekleyici bir politika aracı olduğuna dikkat çekilmiştir.

Gökyay (2008) çalışmasında mikro kredi ve mikro finansman uygulamalarının yoksulluğun azaltılmasında her çeşit sorunu çözebilecek bir anahtar olarak görülmesi gerektiğine dikkat çekerek mikro kredi ve mikro finans uygulamalarının ülkemizde sağlıklı işleyebilmeleri için çözüm önerileri geliştirmeye çalışmıştır.

Altay (2007) çalışmasında yoksulluk mikro finansman ilişkisini incelemiş, bireysel yoksullukla mücadelede mikro finansman yaklaşımının hem Türkiye hem de gelişmekte olan ülkelerde yoksullukla mücadelede başarılı bir uygulama olacağı şeklinde bir sonuca ulaşmıştır.

Özmen (2012) kadın istihdamı ve mikro kredi konulu çalışmasında Türkiye'de kadın istihdamını yükseltmenin aracı olarak mikro krediyi incelemiş ve mikro kredi programlarının Türkiye'de kadın istihdamına yapacağı muhtemel katkıları belirlemeye çalışmıştır. Çalışmada kurulan modele göre mikro kredi alımında görülen 1 birimlik artış kendine çalışan kadın oranında 0,038 birimlik artışa yol açmaktadır. 2010 yılı itibarıyla Türkiye'de mikro kredi uygulamasının

yaklaşık olarak 50.000 kişi doğrudan istihdam yarattığına dikkat çekilerek mikro kredinin istihdam üzerinde yarattığı pozitif etki vurgulanmıştır.

Ören, Negiz ve Akman (2012) çalışmalarında mikro kredi, kadınların yoksullukla mücadelelerinde bir araç olarak görülmüş ve özellikle kırsal kesimdeki kadınların mikro kredi aracılığıyla yaşadıkları yoksulluğu mücadele deneyimleri yansıtılmaya çalışılmıştır.

Kentsel yoksulluk ve mikro kredi arasındaki ilişkiyi inceleyen Bayraktutan ve Akay (2012) çalışmalarında mikro kredi olarak iktisadi faaliyette bulunan kadınların gelirlerinin, harcama ve tasarruflarının yükseldiğine dikkat çekmişler, “kentsel yoksulluğun mikro kredi aracılığı ile düşürülebileceği” şeklindeki hipotezlerini Kocaeli örneğinden hareketle doğrulamışlardır.

Öner (2007) Türkiye’deki mevcut mikro kredi uygulamalarına yer vermiş, Türkiye’deki mikro finans potansiyelini, “Hayat Standardı Yaklaşımı” ve “Özel Sektör Yaklaşımı” ile hesaplamıştır. Çalışmada ayrıca Türkiye’nin koşulları göz önünde bulundurularak Türkiye için Grameen Tipi Model önerilmiştir.

İslam (2006), Türkiye ve Bangladeş’teki mikro finans uygulaması geliştirme programlarını incelemiş ve Türkiye’de mikro finans sektörünün gelişme olanaklarına değinmiştir. Çalışmada ayrıca Türkiye’de uygulanabilir bir mikro finans modeli geliştirilmeye çalışılmıştır.

Can (2008) Trabzon’daki ihtiyaç sahibi kadınların mikro finans sistemine duydukları ihtiyacı tespit etmeye çalışmış ve mikro kredi kuruluşlarının yoksulluğun azaltılmasında yararlı olup olmadığını araştırmıştır. Çalışmaya göre bireylere gerekli eğitim verilip girişimcilik kültürünün de geliştirilmesi ile kadın yoksulluğunun azaltılmasında mikro kredi uygulamalarının pozitif etkisi arttırılacaktır.

Seymen (2011) çalışmasında; il özel idarelerinin mikro kredi uygulamasını incelemiş, il özel idarelerinin mikro kredi uygulamasına ilişkin olarak en uygun yerel yönetim birimi olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Türkçe literatürdeki çalışmaların birkaç istisna dışında (Ergüder, 2008; Akçay, 2017; Meneviş, 2019) ortak özelliklerinin mikro kredi uygulamalarının ve sonuçlarının pozitif etkilerine odaklanmaları olduğu söylenebilir.

### **3.2. Finansallaşma Kavramı**

Finansallaşma; finansal piyasa, kurum ve işlemlerin sayılarının artması ile finansal faaliyetlerin boyutlarının genişlemesi sonucunda ekonomide finans sektörünün gelişimini yansıtan bir kavram olarak tanımlanabilir. Kapitalizmin

1970'lerde yaşadığı aşırı birikim krizinin doğurduğu bir olgu olarak görülen finansallaşma, üretim alanında karlı yatırım fırsatlarının yeterli olmayışı ile ilişkilendirilmektedir (Harvey, 2005; Sweezy, 1997; Amin, 1996 ve 2003).

Harvey'e göre (2005: 4) finansallaşma, finansın niteliksel değişimi anlamına gelmektedir. Bu değişimle finansal olmayan sektörlerin finansla olan ilişkisi daha güçlü kılınmaya çalışılır. Finansallaşma, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkinin de dönüşüm geçirmesine neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelere yönelik aşırı sermaye hareketlerinin bir sonucu olarak bu ülkelerde biriken uluslararası rezervler, ABD cari işlemler açığının finanse edilmesini sağlamıştır. Bu süreçten en fazla yarar sağlayan doların ihraççısı olan ABD'dir. Bu durum dünya ekonomisinde yoksulun zengini finanse etmesi gibi bir sonucu doğurmaktadır (Harvey, 2005: 69).

Temel hatları ile bu şekilde tanımlanmaya çalışılan finansallaşmanın nedenleri ise şöyle sıralanabilir (Karakas, 2015: 30);

- Batı'daki büyük işletmelerin 1950 ve 1960'larda yakaladıkları kar oranlarını artık yakalayamaz duruma gelmeleri,
- Batı'daki büyük işletmelerin düşen karlarını telafi edici şekilde yeni kar yaratma olanakları aramaları,
- Finansal piyasa ve borsa aracılığıyla ihracı gerçekleştirilen senetler üzerinden üretimden elde edilen karlara göre daha yüksek karlar elde edilebileceğinin farkına varılması,
- Teknolojinin geçirdiği dönüşüm ve gelişme ile ulaşım olanaklarının gelişimi sayesinde para ve ticaret hareketleri açısından dünya ölçeğinde sınırların zamanla ortadan kalkmaya başlaması,
- Petrol krizinin ardından batık bankalarda birikmiş olan para arz fazlalarını değerlendirme noktasında yeni finansal araç, ürün ve hizmetlerin yaratılması,
- Altın para sisteminin terk edilişi,
- Sermayenin küresel ölçekte mobil hale gelmesi ve sermaye hareketlerinde görülen serbestleşme.

Bu bağlamda vurgulanması gereken; yukarıda sıralanan sebeplerin birbirlerine bağımlı olduğu ve finansallaşmanın bu sebeplerin de üzerinde esas nedeninin sermayenin birikim mantığı olduğudur. Sermaye, sosyal doğası ve dinamik oluşu ile çevrimini sürekli tamamlamak zorunda olup engellerle karşılaştığında finansallaşma örneğinde olduğu gibi yeni karlı yatırım alanlarına yönelmekte ve aşırı birikimin yarattığı krizden çıkma noktasında hemen çözüm aramaya

gitmektedir. Bu çerçevede sermaye, mikro finans politikası ve uygulamaları ile bir yandan finansallaşmanın yeni karlı alanlar bulma hedefini gerçekleştirmeye çalışırken diğer yandan yoksulun da yoksuluna ulaşarak kendini artırma eğilimini ortaya koymaktadır.

### 3.3. Mikro Finans ve Yoksulluğun Finansallaşması

Mikro finans çoğunlukla yoksulluğun azaltılması, kadınların güçlendirilmesi ve kalkınma için başarılı bir uygulama olarak gösterilmektedir. Özellikle finansallaşmanın bir unsuru olarak mikro finansın emeğin yarattığı artı değeri ortaya çıkarma ve bu artı değerın yeniden dağıtımında oynadığı rol ise göz ardı edilmektedir.

Mikro finans, Dünya Bankası'nın kurum içi mikro finans ajanı ve alandaki merkezi aktörü olan CAGP'a (Consultative Group to Assist The Poor) göre (CAGP, 2012); "fakir ve düşük gelirli müşteriler için farklı hizmet sağlayıcılar tarafından sunulan finansal hizmetler" olarak tanımlanmaktadır. Uygulamada ise, mikro finans kurumları adı verilen kredi sağlayıcılar kaynaklı kredi ve diğer hizmetler için kullanılmaktadır. Daha geniş anlamda mikro finans, uluslararası bir finansal sistemi işaret etmektedir.

Mikro finansın kökleri daha önce de değinildiği gibi Muhammed Yunus tarafından 1976 yılında Bangladeş'teki köylülere borç verilmesine dayanmaktadır. Aynı zamanda 20. yüzyıl başında İngiliz sömürgeciliğinin Güney Asya'daki kooperatif kredisi uygulamasının da mikro finansın köklerini oluşturduğu iddia edilmektedir. Bağımsızlık sonrası Hindistan, Pakistan hükümetinin Comilla kooperatif kredilerini desteklediği gibi kooperatif kredilerini cesaretlendirmeye devam etmiştir. Bağımsızlık Savaşı ve yeni Bangladeş Hükümetinin zayıflığı; çok daha aktif bir şekilde sivil toplum müdahalelerini harekete geçirmiş ve bazı sivil toplum kuruluşlarını girişimciliğın gelişimi için küçük krediler vermeye itmiştir. Bu gelişmeleri 1970 ve 1980'lerde izlenen ithal ikameci politikaların yerini sanayileşmenin alması, temel ihtiyaçların karşılanması konusunun önem kazanması ve kayıt dışı sektörün sürece dâhil edilmesi gibi kalkınma fikrinde bazı köklü değişimler izlemiştir. 1980'lerde ise neoliberal reformlar ışığında mikro kredi bir politika aracı olarak kabul edilmiştir. Washington Konsensüsü'nün arzu ettiği gibi hükümet müdahalesi ve regülasyon yerini mikro kredi sistemi ile birlikte harekete geçirilen kayıt dışı sektöre bırakmıştır. Bolivya'daki yapısal uyumda mikro kredinin oynadığı rol, diğer yapısal uyum programlarına da örnek olmuştur. 1980'ler mikro kredi kuruluşlarının kar amaçlı işlemlerine sahne olurken; 1990'larda Dünya Bankası mikro kredi kuruluşlarının ticari kuruluşlara dönüşmelerine izin vermiştir (Mader, 2013: 3).

2000'li yıllara gelindiğinde artık mikro kredinin girişimciliği teşvik etmek ve kadınları güçlendirmekten çok yoksulların finansal sisteme içerilmeleri ve böylelikle ticari bankalar başta olmak üzere sermaye için yeni kar olanaklarının yaratılması şeklinde özetlenebilecek bir hedefte ilerlediği görülmektedir (Aitken, 2010; Roy, 2010).

### **3.3.1. Foucault'un Yönetimsellik Kavramı Üzerinden Mikro Kredi'nin Bir Yönetim Biçimi Oluşturması**

Mikro finans, bireyleri disipline edici ve sermaye akımlarını düzenli hale getirici bir yönetimsellik içermektedir (Mader, 2013). Bu bağlamda Foucault'un yönetimsellik kavramı ön plana çıkmaktadır. Yönetimsellik, Foucault'nun iktidar analizinin önemli bir parçasıdır.

#### **3.3.1.1. Foucault'nun İktidar Analizi, Yönetim ve Yönetimsellik**

Foucault iktidarı, dağılmış, çoğul, belirlenmemiş, başkalaşabilen, toplumsal gövdede kök salmış toplumun yerel ve kılcak alanlarında işleyen üretken, öznesiz bir ağ olarak görmektedir (Demir, 2011: 60). Dolayısıyla, iktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiği için her yerdedir (Foucault, 1978: 93-94). İktidar, merkezi bir konumdan, tek bir parçadan oluşan bir kurumdan kaynaklanmaz. İktidar, egemen siyasal failin veya gücün (kral, devlet, halk, egemen sınıf, sistem) sahip olabileceği bir şey değildir. Foucault iktidarı, 'iktidarın mikrofiziği' dediği mikro düzeyden başlayarak yukarıdan aşağıya değil aşağıdan yukarıya doğru çözümler (Demir, 2011: 60). Devlet, bedeni, cinselliği, aileyi, akrabalığı, bilgiyi, teknolojiyi, vb. kuşatan bir dizi iktidar ağı karşısında üst yapısal konumdadır (Foucault, 2005a: 73, 2005d: 43). İktidarda esas olan ve mikro kredi ile direkt ilişkili olan başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmaktır (Foucault, 2008: 77).

Foucault yönetim ve yönetimsellik kavramları üzerinden devletin makro düzeyi ile (toplum, nüfus, iktidar teknolojileri) iktidarın mikro düzeyini (birey, beden, benlik teknolojileri) birleştirmeye çalışır (Demir, 2011: 50).

Foucault'da yönetim, insanlara rehberlik etme, onların davranışlarını biçimlendirme, yöneltme, yönlendirme, yönetme çabalarının bütünü içermektedir. Yönetim, insanlara birtakım yasalar dayatmak değil; aksine şeyleri yönlendirmektir. Yani şeyleri, birtakım araçlarla belirli bir ereğe ulaşabilecek bir şekilde düzenlemektir (Foucault, 2005c: 276). Yönetim sözcüğü

sadece siyasi yapılar ya da devletlerin yönetilmesi anlamına gelmemektedir aynı zamanda bireylerin ya da grupların davranışlarına nasıl yön verilebileceğini (çocukların, zihinlerin, toplulukların, ailelerin, hastaların yönetilmesi) göstermektedir (Foucault, 2005b: 74-75; 2008: 1-2).

Foucault'ya göre, yönetimsellik "hedefi nüfus, temel bilgi biçimi ekonomi politik ve esas teknik araçları güvenlik aygıtları olan bu çok spesifik; ama karmaşık iktidar biçiminin uygulanmasını sağlayan kurumlar, prosedürler, analizler ve düşünceler, hesaplar ve taktiklerden oluşan bütün"dür (Foucault, 2005c: 285). Yönetimin nihai amacı nüfus, nüfusun sağlığı, refahı, koşullarının iyileştirilmesi, zenginliğinin, yaşam süresinin, sağlığının, vb. artmasıdır. Temel mekanizması ise güvenlik aygıtlarıdır (Foucault, 2005c: 282).

Foucault ayrıca sivil topluma dikkat çeker. Sivil toplum, iktidarın uygulanmasının zemini ve mekânı olarak görülmektedir. Sivil toplumun iktidardan bağımsız bir alan olarak görülmemesini hatta iktidar mücadelesinin kalbinde yer alan dinamik ve içsel biçimde çelişkili bir alan olarak görülmesi gerektiğini vurgular (Demir, 2011: 48).

### 3.3.1.2. Neoliberal Yönetimsellik ve Bireyin Yönetilmesi

Mikro finans programları, sivil toplum yapılanmaları ve özel sektör ortaklığının yönetime içerildiği yeni bir siyasi rasyonalite söyleminde, yani neoliberal yönetimsellik altında gelişen/geliştirilen bir iktidar stratejisidir (Meneviş, 2019: 72).

Neoliberal yönetimsellik söylemi, rasyonalitesi ve pratiği içinde, insanlar, kendi kendini gerçekleştirme sürecinde aktif seçimler yapan, yaptıkları seçimlerin girişimci özneleri olarak kodlanıp, kendi kendini harekete geçiren özneler olarak teşvik edilmektedirler. Neoliberal yönetim tarzı girişimci, riski yöneten, ihtiyat, sorumluluk sahibi aktif yurttaşın iktidarını canlandırmaya dayanmaktadır (Demir, 2011: 61). Yeni özne, "yaşam kalitesini yaptığı seçimlerle arttıran aktif birey"dir (Rose, 1996, Aktaran Demir, 2011: 65). Mikro finans uygulamalarındaki sözde rasyonel, özerk ve özgür özne kadınlar olmaktadır.

Neoliberal dönemin temel niteliği, girişim formunu bütün davranışlara genişletilmesi ve bu kültürün teşvik edilmesidir (Burchell, 1996: 29 ve Lazzarato, 2009, Aktaran Demir, 2011: 64). Neoliberal yönetim artık toplum aracılığıyla yönetmeye çalışmaz, bireysel yurttaşların düzenlenmiş seçimleri aracılığıyla yönetmeye çalışır. Bu Foucaultcu perspektif içinde iktidar ilişkilerinin neoliberal yeniden biçimlenmesi, yapılandırılması deneyimdir. Bu yeniden biçimlenme içinde bireyler, kendi kendini gerçekleştirme ve kendi

kendini tatmin eden seçim ve arzularının özneleri olarak kurulurlar. Bireyler kendi özgürlükleri aracılığıyla yönetilirler (Rose, 1996: 41; Foucault, 2005b: 75, Aktaran Demir, 2011: 64).

Neoliberal yönetimsellik artık toplum aracılığıyla değil özerk toplumsal aktörlerin (vatandaş, tüketici, girişimci, işveren, yönetici vb. gibi sivil toplumun, yaşam dünyasının öznelerinin) düzenlenmiş tercihleri aracılığıyla yönetmeye çalışmaktadır. Bireysel özneyi ve diğer toplumsal birliktelikleri "sorumlu" kılma stratejisi hastalık, işsizlik, yoksulluk gibi toplumsal risklerin üstlenilmesinde bir değişikliği gerektirmektedir. Toplumsal yaşamda bireyler sorunları 'kendi kendine bakarak' çözmesi gereken tek sorumlu failer haline getirilmektedir. Lemke'nin ifadesiyle "neoliberal yönetim tarzının anahtar özelliği, sorumlu ve ahlaki birey ile iktisadi-rasyonel ihtiyatlı, basiretli aktör olarak birey arasındaki uyumu yaratmasıdır" (Lemke, 2002: 59; 2003: 177, Aktaran Demir, 2011: 64-65).

Foucauldian ifadelerle, neoliberal söylem altında, kadınlar, yoksulluklarının "onların kişisel sorunu olduğu" düşüncesine yönlendirilmektedirler. Neoliberal siyasal rasyonalite, tahakkümü geliştirmede bir iktidar stratejisi olarak mikro kredi programlarını uygulamakta ve bu uygulamayı, neoliberal söylemin yarattığı neoliberal öznelerin rızası çerçevesinde, "kendi kendini düzenleme" yoluyla sürdürmektedir (Meneviş, 2019: 73).

### **3.3.2. Mikro Finans: Bir Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim Aracı**

Neoliberal kalkınma politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilecek olan mikro finans uygulamaları aynı zamanda bir mülksüzleştirme yoluyla birikim aracı olarak da görülmelidir. Bu bağlamda Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim analizine değinildikten sonra bir mülksüzleştirme yoluyla birikim aracı olarak mikro finans uygulamalarının değerlendirilmesi yapılmıştır.

#### **3.3.2.1. Harvey'in Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim Analizi**

Sermaye, aşırı birikim krizine girdiği her dönemde (Büyük Buhran ya da 1970'lerden sonra kapitalizmin yaşadığı uzun dönemli kriz boyunca) genişlemeci eğilimini mekânsal eşitsizlikler yaratarak ve sosyal ilişkilerin belirlediği mülkiyet ilişkileri üzerinden daha ciddi bir şekilde göstermektedir. Sermaye birikiminin geldiği noktaya bağlı olarak sosyal ilişkiler, sahip olunan mülkiyet temelinde bir sömürü ya da sınıf ilişkisi olarak sürdürülmektedir. Özellikle neoliberal politikaların varlığında sermaye birikimi bu şekilde arttırılmaktadır.



Harvey'e göre (2005: 159) neoliberalizmin en önemli başarısı, zenginlik ve geliri doğurmaktan ziyade yeniden dağıtımını sağlamasıdır. Yeniden dağıtımın sağlanması ise Harvey'in "mülksüzleştirerek birikim" şeklinde isimlendirdiği mekanizma ile gerçekleşmektedir. Harvey, mülksüzleştirme yoluyla birikim ile sermaye birikimini (yeniden üretimi) sağlayan pratiklerin sürekliliğinin ve yaygınlaştırılmasının sağlanmasını kastetmektedir (Harvey, 2005: 159). Harvey, mülksüzleştirerek birikim kavramını, "Marx'ın 'ilk birikim' adını verdiği, sermayenin sosyal oluşunun bir sonucu olan sermaye birikimi ve mülksüzleştirme sürecinin yağmacı uygulamalarının sürekliliği ve kalıcılığının genel bir yeniden evrimini işaret etmek için" kullanmıştır (Harvey, 2004: 119-120). Dolayısıyla mülksüzleştirme yoluyla birikimin nasıl gerçekleştiğini anlamak için öncelikle Marx'ın ilk birikim adını verdiği sürecin anlaşılması gerekmektedir.

Harvey'e göre, Marx'ın ilk birikim süreci, geniş kapsamlı bir süreçler bütünü ile ilişkilendirilebilir. Harvey bu süreçleri şöyle özetlemiştir; "toprağın metalaştırılması ve özelleştirilmesi, köylülerin zorla topraklarından çıkarılması, çeşitli mülkiyet haklarının (ortak, kolektif ve devlet mülkiyeti) dışlayıcı özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi, avama tanınan hakların daraltılması, işgücünün metalaştırılması, alternatif (yerli) üretim ve tüketim biçimlerinin bastırılması, varlıkların (doğal kaynaklar da dahil olmak üzere) sömürgeci, yeni-sömürgeci ve emperyal yöntemlerle talan edilmesi, mübadele ve vergilendirmenin parasallaşması, köle ticareti, ilkel birikimin radikal araçları olarak tefecilik, ulusal borç ve kredi sisteminin yaygınlaşması." Devlet, bu süreçlerde şiddet kullanma ve meşru olana karar verme yetkisini tek başına elinde bulundurduğundan destekleyici bir role sahiptir (Harvey, 2004: 120-121).

İlk birikimin arkasında yer alan mülksüzleştirme süreci, günümüzde de sermaye birikiminin ve artı değer biriktirme zorunluluğunun bir gereği olarak varlığını göstermekte ve özellikle sermaye birikiminin krize girdiği dönemlerde emperyalist bir tavırla ve kapsamını farklı yollarla sürekli genişleterek gelişmektedir. Bu bağlamda Harvey, mülksüzleştirme yoluyla birikimin günümüzde Marx'ın öngördüğünden çok daha kapsamlı ve farklı yollarla kendini gösterdiğini belirtmiştir (2004: 119-120).

Mülksüzleştirme yoluyla birikim anlayışına göre, kapitalizm yeniden üretimini (birikimi) sağlayabilmek için her zaman bir "öteki"ye yani kapitalist olmayana ihtiyaç duymaktadır. Kapitalizm, ya zaten mevcut olan "öteki"lerden (kapitalist olmayan toplumsal oluşumlardan ya da kapitalizm içindeki henüz proleterleşmemiş kimi sektörlerde-örneğin eğitim-) yararlanmakta ya da "öteki"ni yaratmaktadır (Harvey, 2004: 118). Kapitalizmin ötekenden

yararlanma ya da öteki yaratma süreci mülksüzleştirme yoluyla birikim uygulamalarına bakılarak anlaşılabilir.

Mülksüzleştirme yoluyla birikim günümüzde özelleştirme ve metalaştırma, finansallaştırma, krizlerin yönetimi ve manipülasyonu ve devletin yeniden dağıtımçı politikaları başlıkları altında incelenebilir (Harvey, 2005: 160-165). Aslında bu başlıkların her biri günümüzde mülksüzleştirme yoluyla birikimin gerçekleştiği farklı yolları göstermektedir.

Harvey, metalaştırma ve kamu varlıklarının özelleştirilmesinin, neoliberal politikaların önemli bir özelliği olduğunu vurgulayarak bu tür uygulamalara başvurmanın temel amacının, sermayenin aşırı birikim sorununun çözümü için yeni ve karlı yatırım alanları yaratmak olduğunu belirtmiştir. Harvey, çeşitli özelleştirme ve metalaştırma uygulamalarının da içerisinde yer aldığı yeni mülksüzleştirme mekanizmalarına ilişkin olarak şu örnekleri vermektedir (2005: 160-161; 2004: 123); “Tüm kamusal hizmet çeşitlerinin (su, telekomünikasyon, ulaşım), sosyal refah dayanaklarının (sosyal konutlar, eğitim, sağlık hizmetleri, yaşlılık aylıkları), kamu kurumlarının (üniversiteler, araştırma laboratuvarları, hapishaneler) ve hatta savaşın (Iraktaki silahlı kuvvetlerin yanı sıra özel paralı askerlerden oluşan bir ordunun operasyonları gerçekleştirilmesi) kapitalist dünyanın her tarafında ve hatta ötesinde (örneğin Çin’de) belirli düzeylerde özelleştirilmeleri, TRIPS anlaşmaları çerçevesinde genetik materyal, döleme plazması ve bunlara benzer ürünlerin patent ve lisans haklarının, bunların gelişiminde önemli rol oynayan halklara karşı artık bir silah olarak kullanılmalrı, dünyanın genetik kaynaklarının birkaç büyük tıp şirketinin çıkarına kullanılması ve yağma edilmesi, ortak çevresel kaynakların (toprak, hava ve su) hızla tüketilmesi, tarımsal üretim tekniklerinin neden olduğu çevresel bozulmaların doğanın metalaşmasına yol açması, kültürel form, tarih ve fikri yaratıcılığın metalaştırılması (müzik endüstrisinin rolü), çevrenin bozulmasının engellenmesine ve emeğin korunmasına yönelik düzenleyici kuralların yok edilmesi ve bazı hakların yitirilmesi, ortak mülkiyet haklarının (emeklilik aylığı hakkı, refah hakkı, sağlık güvencesi hakkı) özel alana geçirilmesi. Özellikle özelleştirme ve metalaştırma şeklinde mülksüzleştirme yoluyla birikim örneklerinde devlet, halkın iradesini bile yok sayarak bu süreçleri zorlama yönünde hareket etmiştir (Harvey, 2005: 160).

Genişlemiş yeniden üretimden kaynaklanan kronikleşmiş aşırı birikim sorunlarının çözümünde mülksüzleştirme yoluyla birikim, 1973’ten sonra daha yaygın bir şekilde görülmeye başlamıştır (Harvey, 2004: 130). Finansallaştırma ve ABD emrindeki uluslararası mali sistem özellikle bu tarihten sonra

mülksüzleştirme yoluyla birikimin önemli araçlarından biri olarak görülmektedir. Kredi sistemi ve finans kapital; yıkım, sahtekarlık ve hırsızlığın temel araçları olmuştur. 1980 sonrası görülen güçlü finansallaşma dalgası, mülksüzleştirme yoluyla birikimde spekülasyon ve talancı bir tarzın gelişmesine neden olmuştur. Hisse senedi spekülasyonları, anonim şirketleri ele geçirme kumpasları, enflasyonun neden olduğu yapısal değer yitirmeler, şirket birleşmeleri ve sonrasında tasfiyeleri ile varlıkların parçalanması ve aktiflerin soyulması, ileri kapitalist ülkelerde dahi görülen geniş halk kitlelerinin borçlarının miktarlarını arttırmak suretiyle borç kölelerine dönüştürülmeleri, şirket yolsuzlukları, kredi ve tahvil manipülasyonları ile mülksüzleştirme (emeklilik fonlarının saldırıya uğraması ve hisse senedi ve şirket batmaları ile bu fonların değersizleştirilmeleri), finansallaştırma ve mali sistem aracılığıyla mülksüzleştirmeye ilişkin örnekler olarak gösterilmektedir. Bunlar içerisinde en önemli mülksüzleştirme aracı ise başıboş yatırım fonları ve diğer mali sermaye araçları ile girilen spekülasyon saldırılarıdır (Harvey, 2004: 122).

Mülksüzleştirme yoluyla birikim, devletlerin yeniden dağıtım ile ilişkili politikaları aracılığıyla da gerçekleşmektedir. Harvey'e göre (2005: 163), "Devlet bir kere neoliberal politikaları benimsemesin, yeniden dağıtım politikalarının temel aktörü haline gelerek gelirin yüksek gelirli sınıflardan düşük gelirli sınıflara olan transferini tersine çevirmektedir." Özellikle neoliberal politikaları benimseyen devletlerde mülksüzleştirme yoluyla birikim, "toplumsal müştereklerin çitlenmesi" şeklinde kendini göstermiştir. Yani devletin elindeki varlıklar ya da ortak mülkiyete konu olan değerler piyasaya sürülmüş, bu şekilde aşırı birikmiş sermaye, bu varlıklara yatırım yapmaya, bunları yenilemeye ve bunlar üzerinden spekülasyon etkinliklerinde bulunmaya başlamıştır. Sonuç olarak yeni karlı yatırım alanları açılmış ve aşırı birikim sorunu geçicilerde olsa çözümlenmiştir (Harvey, 2004: 131). Devletin gerçekleştirdiği özelleştirmeler; karlı yatırım alanlarının devletin elinden alınarak sermayenin hizmetine sunulmasının en güzel örneğini oluşturmaktadır. Neoliberal politika izleyen devletler, yeniden dağıtım sürecinde; özelleştirme, kamu harcamalarının kısılması ve vergilendirme gibi yollarla artı değerlerin kapitalist sermayedar sınıfın elinde toplanmasını sağlayarak mülksüzleştirme yoluyla birikimin önemli bir aktörü haline gelmişlerdir.

Neoliberal politikaları benimseyen birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de mülksüzleştirme yoluyla birikim örnekleri dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de görülen mülksüzleştirme yoluyla birikim pratikleri şöyle sıralanabilirler (Penbecioğlu, 2013; Üçer, 2013, Purkis, 2014, Balta, 2013); kentsel dönüşüm projeleri, hidro-elektrik santraller, alışveriş merkezleri, korunaklı siteler, rezidanslar, 2B ile "ormanlık vasfını yitirmiş" alanların yapılaşmaya

açılması, kent merkezlerine ve yoksul mahallere yönelik uygulamalar (mülkiyetin sınıfsal el değişimi-örneğin: İstanbul Tarlabası, Kuzey Ankara, İzmir İnciraltı EXPO), yerel/yöresel değerlerin turizmle pazarlanması, ortak/müşterek kaynakların (su gibi) metalaştırılması ve özelleştirilmesi, emek gücüne el koyan endüstriyel üretim ve yeni bir kent ekonomisi (tüketimin finansallaşma ile pompalanmasına dayalı, kentlerde hizmet sektöründe çalışan beyaz ve mavi yakalı yeni bir proleterya-prekarya), büyük altyapı projeleri (üçüncü köprü, İstanbul İzmir yolu, kent içi otoyollar, altgeçitler vs. üzerinden yeni rant/yapılaşma alanlarının açılması), konutun finansallaşması, dayatılan kredi mekanizmasıyla ücretlere uzun erimli el koyma, mülkiyetin kapitalist sınıflara ve üst gelir gruplarına doğru el değişimini kolaylaştıran uygulamalar (yabancılara mülk satışının kolaylaştırılması), telekomünikasyon özelleştirmesi (TÜRK TELEKOM), Toplu Konut İdaresi (TOKİ) uygulamaları, 2003 yılından itibaren uygulanan “Sağlıkta Dönüşüm Programı” ve diğerleri...

### 3.3.2.2. Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim Pratikleri İçerisinde Mikro Finans Uygulamaları

Hartsock (2006), Harvey’in mülksüzleştirme yoluyla birikim pratikleri içerisine mikro finans uygulamasının da dâhil edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu açıdan Keating vd., (2010: 155) dört temel mekanizma ile bir yandan mikro kredinin işlevlerini tanıtırken diğer yandan finansallaşma ile birlikte mikro kredinin mülksüzleştirmenin bir aracı olduğunu iddia etmektedirler. Bu dört temel mekanizma şöyle sıralanabilirler (Keating vd., 2010: 155);

- a) Mikro kredi, bireylerin servetlerini finans sektörü aracılığıyla (finansallaşma ile) çekerek onları mülksüzleştirmektedir.
- b) Mikro kredi önceden var olan toplumsal sözleşmeleri yeniden değerlendirmektedir.
- c) Mikro kredi, yönetim çerçevesinde özel sektör lehine olan bir yetki ve sorumluluk devrine hizmet ederek kamu özel alan ilişkisini yeniden kodlamaktadır ve böylelikle yönetime ilişkin bir ideoloji geliştirmektedir.
- d) Mikro kredi, aile iş ilişkilerinde ve toplumsal yeniden üretimde yeni bir dönüşümü beraberinde getirmektedir.

Burada Keating vd. (2010), Harvey’in analizi üzerinden mikro finans uygulamalarının mülksüzleştirme yoluyla birikimin bir aracı olduğuna dikkat çekmektedirler. Çünkü mikro finans uygulamaları; ağır kredi koşulları, yüksek faiz oranları, kısa vadeli borçlanma ve katı geri ödeme koşulları ile mülksüzleştirme yoluyla birikimin güzel bir örneği olmaktadır. Bir de finansal

sektörde mikro finans uygulamaları, finansal derinleşme ve finansal gelişmeye hizmet ederek sermaye birikimine ilişkin yeni olanaklar sunmaktadır.

Keating vd.'ne göre (2010:163); mikro finans, neoliberal kalkınma paradigmasının piyasa temelli politikalarının bir örneği gibi görülmesine karşılık uygulamanın işleyişinde müdahalesizlik ve kontrolsüzlük bulunmamakta olup programın yönetici uzmanları, bürokratlar ve hatta merkezi ve yerel yönetimler programın içerisinde ve kontrolünde önemli aktörler olarak görülmelidirler.

Mikro kredi uygulaması her ne kadar tamamıyla piyasa koşullarına bağlı olmasa da kamunun insiyatifi belirli bir varlık gösterse de, bireysel özgürlük, rasyonellik ve bireysel sorumluluk şeklinde sıralanabilecek değerleri esas alan neoliberal yaklaşımın kalkınma politikasının bir ürünüdür (Meneviş, 2019: 76).

#### **3.4. Küçük Üretim, Birikim, Kadın Emegi ve Mikro Kredi İlişkisi**

1970'lerden sonra kapitalizmin yaşadığı uzun dönemli krizle birlikte; Marx'ın tanımladığı farklı sermaye türleri arasındaki çevrimin zorunlu bir sonucu olarak sermayenin sürekli genişleme ve sınırlarını aşma çabası temelli hareketi, Ercan'ın "saçılma" şeklinde isimlendirdiği (2009: 39) olguyu ortaya çıkarmıştır. Saçılma, sermaye ilişkilerinin genişleyip derinleşmesi yani sosyalizasyonu anlamına gelmektedir. Sermaye birikimiyle (Ercan, 2006: 50);

- Üretimdeki artışla birlikte açığa çıkan metalar için daha geniş bir pazar ihtiyacı doğmakta,
- Üretimin yoğunlaşarak artmasına bağlı olarak gerekli yedek işgücüne olan talep artmakta ve
- Aşırı sermaye birikimine bağlı olarak belirli bölgelerde aşırı biriken sermayeler için yeni yatırım alanlarına yönelmek hayati önem kazanmaktadır.

Sermayenin hareketi ve doğası ile ilişkilendirilebilecek, sermaye biriktirme zorunluluğu nedeniyle ortaya çıkan bu değişimler aslında sermaye birikim mekanizmasının gelişimine işaret etmekte ve bu süreçte sermaye bir yandan yoğunlaşırken diğer taraftan merkezileşmektedir. Yoğunlaşma süreci, sermayenin üretim araçları ve işçiler üzerindeki kontrol gücünün giderek arttığı ve artı değer birikimine bağlı bir şekilde toplam sermayenin daha az sermayedar elinde daha zayıf olanların mülksüzleştirilmesi yoluyla ele geçirildiği bir süreçtir. Merkezleşme süreci ise sermayenin, çeşitli sektörlerde, yoğunlaşma sürecinin en uç aşamasına geçildiğine işaret eden tek bir elde toplandığı süreçtir. Sermayenin yoğunlaşması, sermayenin niceliksel birikimini, merkezleşmesi ise birikimin nitelik olarak diğer sermayeleri içermesini işaret etmektedir (Ercan, 2002: 45; İnci, 2015:137).

Özellikle sermayenin yoğunlaşması sürecinde daha fazla emekçiye ihtiyaç duyulmuştur. Bu süreçte kadın emeği, yeniden üretimin sağlanmasındaki ve temel ihtiyaçların karşılanmasındaki rolüne ek olarak yoksulluğun finansallaşmasında önemli bir roledir. Bu bağlamda kadın emeğine ilişkin Ergüder'in yaptığı şu kategorileştirme (2008:5) önem taşımaktadır;

- a) Karşılıksız Ev Emeği: Emek-gücünün yeniden üretimdeki yeri ve geçinme stratejilerinde potansiyel emekçi.
- b) Tarım Emekçisi: geçimlik tarım emeği, ücretsiz aile işçiliği,
- c) Geleneksel ilişkilere dayalı (pre-kapitalist) üretim tarzında yer almış, yoksul ve marjinalleştirilmiş emek-gücü

Ergüder (2008: 5-6) mikro kredi kadın yoksulluğu ilişkisinin ilk iki tür emeğe dayalı olduğunu iddia etmekte ve birikimin yeniden üretimindeki rolünü bu üç emek türü üzerinden açıklamaktadır.

1980 sonrasında "post-fordizm" ya da "esnek üretim", "esnek uzmanlaşma" gibi kavramlarla tanımlanan yeni bir üretim tarzının ortaya çıkışıyla, özellikle üretimin örgütlenmesi değişmiş, büyük şirket modeli yerini üretimin farklı aşamalarının birbirinden ayrıldığı ve her bir aşamanın farklı mekanlarda üretilebildiği esnek bir üretim anlayışına bırakmıştır (İnci, 2015: 151). Bu küçük üretim anlayışı içerisinde esnek istihdama krizlere karşı mücadelede krizleri emebilme şeklinde adlandırılacak önemli bir rol biçilmektedir. Küçük üretimin ekonomik krizleri emebilmesini sağlayan esnek istihdam, önemli ölçüde kadın emeğine dayanmaktadır.

Küçük üretim, kadın yoksulluğu ve birikim arasındaki ilişkide, küçük üretim, yüz yüze ilişkilere dayalı bir biçimde ve piyasa dışı değerler ile ucuz ve esnek işgücü üzerinde (özellikle mikro finans uygulamalarında ucuz, esnek ve denetlenebilir bir kadın işgücü) kolayca denetim yapılabilmesini mümkün kılmaktadır (Ergüder, 2008: 7).

Esnek uzmanlaşmanın en önemli dinamiği olarak görülen küçük üretim, yerel coğrafyalarda kurulan küçük atölyelerden evlere taşınmakta ve kadınların üretim süreci boyunca aracılık konumundan, barınma sorununun çözümüne, aile geçiminden, ücretsiz aile işletmeciliğine farklı form ve şekillerde yeniden ortaya çıkmaktadır (Ergüder, 2007).

### **3.5. Kar Marjları ve Mikro Kredinin Karlılığı**

Çalışmanın bu bölümünde Latin Amerika ve Karayipler, Güney Asya, Doğu Asya ve Pasifik ile Merkez Asya ve Doğu Avrupa olmak üzere 4 farklı bölgede bulunan mikro kredi kuruluşlarının kar marjlarına yer verilerek mikro kredinin karlılığına değinilmiştir.

**Tablo 3.1: Kar Marjlarına Göre Başlıca Mikro Finans Kuruluşları, 2012**

Kuruluş Adı	Ülke	Kadın Borçlu (%)	Varlık (000\$)	Aktif Karlılık (%)	Sermaye Karlılığı (%)	Kar Marjı (%)
MEC le Sine	Senegal	-	547,773	23	101	209
Hope Russia	Rusya	79	449,951	11	11	88
MF Nadejda	Rusya	79	449,951	11	11	88
Inam	Azerbaycan	33	13,415	6.0	6.0	87
Alcaravan	Kolombiya	61	7,573,055	26	43	86
CCC	Ekvator	42	3,319,228	10	13	84
Rishenglong	Çin	15	22,994,732	8.0	11	78
Ochir Undraa OMZ	Moğolistan	41	4,872,000	6.0	9.0	72
Foundacion Paraguaya	Paraguay	86	30,510,006	20	76	67
TEDC	Irak	-	6,589,490	16	16	67
JSJRMCC	Çin	-	95,782,744	8	12	67
Amalkom	Irak	-	7,606,743	41	48	67
UCECG	Çad	-	3,010,413	7.0	19	66
BTV	Vietnam	87	311,757	12	12	66
Gurantee Agency of Nizhniy Novgorod	Rusya	20	17,383,426	5.0	6.0	65

**Kaynak:** Mixmarket, 2012, Giron, 2015.

Latin Amerika ve Karayipler, Güney Asya, Doğu Asya ve Pasifik ile Merkez Asya ve Doğu Avrupa olmak üzere 4 farklı bölgede bulunan mikro kredi kuruluşları içerisinde en yüksek kar marjına sahip 15 mikro kredi kuruluşu

Tablo 3.1’de sıralanmaktadır. Kar marjlarına göre bu 15 mikro kredi kuruluşunun karlılık düzeyleri analiz edildiğinde, bölgeler içerisinde en yüksek kar marjına sahip 15 mikro kredi kuruluşunun karlılık düzeyleri tabloda yer almaktadır. Bu mikro kredi kuruluşlarının hepsinin kar marjlarının %65’in üzerinde olduğu görülmektedir. Söz konusu mikro kredi kuruluşlarından Senegal’de faaliyet gösteren MEC le Shine adlı mikro kredi kuruluşu, %209 kâr marjı ile en yüksek kâr marjına sahip kuruluşudur. Ayrıca bu kuruluşların ortalama kar marjları da %75’tir (Tablo 3.1).

### 3.6. Türkiye Grameen Mikrokredi Programı

Türkiye mikro kredi uygulamalarında Türkiye Grameen programı öne çıkmaktadır. Kuruluşun son iki yılına ilişkin veriler göz önünde bulundurulduğunda karlılık oranları emsallerine kıyasla düşük olmakla birlikte dünyadaki diğer örneklerle benzer biçimde kurumun karlılığının oldukça yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Tablo 3.2’de kurumun 2017 ve 2018 yıllarına ait finansal verileri sunulmaktadır.

Kurumun faaliyet karı 2017 ve 2018 yıllarında sırasıyla %23.8 ve %19 olarak gerçekleşmiştir. Tabloda çarpıcı olan nokta ise net dönem karındaki %58’lik artıştır. Tablodaki veriler zaman içerisinde kurumun büyümesine ve ekonomide önemli bir aktör olma potansiyeline işaret etmektedir. Kuruluşundan bu yana 173 binden fazla kadına kredi veren kuruluş, verdiği kredilerden %10 hizmet bedeli ve %5 BSMV’yi peşin olarak tahsil etmektedir. Verilen krediler arasında cep telefonu satış kredisi özellikle dikkat çekmektedir.

**Tablo 3.2: TGMP 2018 Faaliyet Raporu Özet Finansal Bilgiler**

Finansal Bilgiler (milyon TL)	2017	2018	Değişim
-------------------------------	------	------	---------



Gelirler	15.740	16.304	4 %
Faaliyet Karı	3.743	3.092	-17 %
Vergi Öncesi Kar	2.484	3.921	58%
Net Dönem Karı	1.916	3.037	58%
Toplam Varlıklar	50.063	50.680	1 %
Toplam Özkaynaklar	34.633	20.128	-42 %
Faaliyet Karı/Gelirler	% 23,8	% 19,0	4,8 Puan
Özkaynak Verimliliği	% 5,2	% 15,1	9,9 Puan
Faaliyet Karı/Toplam Varlıklar	% 7,5	% 6,1	-1,4 Puan
Cari Oran	3,6	5,1	1,5
Toplam Yükümlülükler/Toplam Özkaynaklar	0,4	1,5	1,1

**Kaynak:** TGMP 2018 Yılı Faaliyet Raporu.

Dünya ve Türkiye’deki mikro kredi uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda bu kuruluşların çok yüksek karlılıkla çalışmalarını sürdürmektedir. Özellikle kadınları hedefleyen bu kuruluşlar çaresiz durumdaki yoksul müşterilerinden hizmet bedeli ve vergileri peşin almakta ve anapara ödemelerini ise toplumsal bir baskı ile neredeyse kayıpsız olarak geri almaktadır. Mikro kredi uygulamalarının bu özelliği yoksulları topluma kazandırarak insanca bir standarda kavuşturmak yerine sermaye birikimini artırmayı öncelendiği ileri sürülebilir. Mikro kredinin doğduğu ülke olan Bangladeş’te 8 milyon insandan fazla borçlu yaratan ve bu insanların hayatlarına son vermelerine yol açmaktadır. Bu nedenle uygulandığı tüm ülkelerde kontrolün tamamen sermayeye bırakılması yerine devlet ve kamu bu konuda alabileceği insani tedbirleri ivedilikle hayata geçirmelidir.

### SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kapitalizmin 1970’lerde yaşadığı aşırı birikim krizinin doğurduğu bir olgu olarak görülen finansallaşma, temel olarak üretim alanında karlı yatırım fırsatlarının yeterli olmayışının doğal bir sonucu olarak finansal kesime dâhil

olmayanları da (yoksullar hatta yoksulun da yoksulunu) finansal kesime dâhil etme suretiyle sermaye birikim mantığına hizmet etmektedir. Mikro kredi, yoksulluğu bir finans problemine dönüştürmekte ve borç verenlerin yarattığı artı değeri yeni kredi ilişkileri yaratma yoluyla finansal sisteme aktarmada önemli bir rol oynayarak yoksulluğun finansallaşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla mikro kredi ve mikro finans, tarihsel gelişimine bakıldığında, artı değeri fazlaştıranın ya da sermaye birikim koşullarını iyileştirmenin araçlarından biri olmuştur.

Mikro finans özellikle yoksulluğun azaltılması, kadınların güçlendirilmesi ve kalkınma için başarılı bir uygulama olarak gösterilmektedir. Özellikle finansallaşmanın bir unsuru olarak mikro finansın emeğin yarattığı artı değeri ortaya çıkarma ve bu artı değerın yeniden dağıtımında oynadığı rol ise göz ardı edilmektedir. Mikro kredi ve mikro finans, girişimciliği teşvik etmek, kalkınmaya hizmet etmek ve kadınları güçlendirmekten çok yoksulların finansal sisteme içermeleri ve böylelikle ticari bankalar başta olmak üzere sermaye için yeni kar olanaklarının yaratılması şeklinde özetlenebilecek bir hedefte ilerlemektedir.

Finansallaşmanın bir olgu olarak ortaya çıkması ile mikro finans uygulamalarının ortaya çıkışı kapitalizmin uzun dönemli kriz yılları olan 1970'lere rasgelmektedir. Muhammed Yunus tarafından 1976 yılında Bangladeş'teki köylülere borç verilmesi ile başlayan mikro finans uygulaması, devletin yerini giderek piyasanın alması gerektiğinin tartışıldığı bir dönemde piyasa yönelimli bir yoksulluğu azaltma stratejisi olarak varlık göstermeye başlamıştır. 1970 ve 1980'lerde izlenen ithal ikameci politikaların yerini sanayileşmenin alması, temel ihtiyaçların karşılanması konusunun önem kazanması ve kayıt dışı sektörün sürece dâhil edilmesi gibi kalkınma fikrinde bazı köklü değişimler mikro finans uygulamalarının önünü açmıştır. 1980'lerde neoliberal reformlar ışığında mikro kredi ve mikro finans bir politika aracı olarak kabul edilmiştir ve birçok ülkede yapısal uyum programlarına entegre edilmeye başlanmıştır. 1980'ler mikro kredi kuruluşlarının kar amaçlı işlemlerine sahne olurken; 1990'larda Dünya Bankası mikro kredi kuruluşlarının ticari kuruluşlara dönüşmelerine izin vermiştir.

Washington Konsensusu'nun arzu ettiği gibi hükümet müdahalesi ve regülasyon yerini mikro kredi sistemi ile birlikte harekete geçirilen kayıt dışı sektöre bırakmıştır. Kayıt dışı sektörde ise ön plana çıkan aktör kadındır ve temel ihtiyaçların karşılanması konusunda kadın emeği dikkate değerdir. 1980 sonrasında "post-fordizm" ya da "esnek üretim", "esnek uzmanlaşma" gibi

kavramlarla tanımlanan yeni bir üretim tarzının ortaya çıkışıyla, özellikle üretimin örgütlenmesi değişmiş, büyük şirket modeli yerini üretim sürecinin farklı aşamalarının birbirinden ayrıldığı ve her bir aşamanın farklı mekânlarda üretilebildiği esnek bir üretim anlayışına bırakmıştır. Bu küçük üretim anlayışı içerisinde esnek istihdama krizlere karşı mücadelede krizleri emebilme şeklinde adlandırılacak önemli bir rol biçilmektedir. Küçük üretimin ekonomik krizleri emebilmesini sağlayan esnek istihdam ise çoğunlukla kadın emeğine dayanmaktadır. Kadın emeği, yeniden üretimin sağlanmasındaki ve temel ihtiyaçların karşılanmasındaki rolüne ek olarak yoksulluğun finansallaşmasında önemli bir roldedir.

Yoksulluğun finansallaşması sürecinde küçük üretimin öznesi olarak kadın işgücü; ucuz, esnek ve denetlenebilir özellikleriyle tahakküm altına alınan bir aktör haline gelmiştir. Bu bağlamda çalışmada mikro finans uygulamalarını tahakkümün bir aracı olarak gören iki analiz ele alınmaya çalışılmıştır. Bu analizler; Foucault'nun Neoliberal Yönetimsellik Analizi ve Harvey'in Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim Analizi'dir.

Mikro finans uygulamaları, bireyleri disipline edici bir yönetimsellik içermektedir. Mikro finans programları, sivil toplum yapılanmaları ve özel sektör ortaklığının yönetime içerildiği neoliberal yönetimsellik altında gelişen/geliştirilen bir iktidar stratejisidir. Neoliberal yönetimsellik söylemi, rasyonalitesi ve pratiği içinde, insanlar, kendi kendini gerçekleştirme sürecinde aktif seçimler yapan, yaptıkları seçimlerin girişimci özneleri olarak kodlanıp, kendi kendini harekete geçiren özneler olarak teşvik edilmektedirler. Mikro finans uygulamalarında da bu yeni özne, yaşam kalitesini yaptığı seçimlerle arttıran kadınlar olmaktadır. Özellikle bu kadınlar sözde rasyonel, özerk ve özgür özne olmalıdırlar. Kadınlar kendi özgürlükleri aracılığıyla yönetebilen birer aktör olarak görülmektedirler.

Neoliberal yönetimsellik artık toplum aracılığıyla değil özerk toplumsal aktörlerin (vatandaş, tüketici, girişimci, işveren, yönetici vb. gibi sivil toplumun, yaşam dünyasının öznelerinin) düzenlenmiş tercihleri aracılığıyla yönetmeye çalışmaktadır. Bireysel özneyi ve diğer toplumsal birliktelikleri "sorumlu" kılma stratejisi hastalık, işsizlik, yoksulluk gibi toplumsal risklerin üstlenilmesinde bir değişikliği gerektirmektedir. Toplumsal yaşamda bireyler sorunları 'kendi kendine bakarak' çözmesi gereken tek sorumlu failer haline getirilmektedir.

Foucauldian ifadelerle, neoliberal söylem altında, kadınlar, yoksulluklarının "onların kişisel sorunu olduğu" düşüncesine yönlendirilmektedirler. Neoliberal siyasal rasyonalite, tahakkümü geliştirmede bir iktidar stratejisi olarak

mikrokredi programlarını uygulamakta ve bu uygulamayı, kadınların rızası çerçevesinde, “kendi kendini düzenleme” yoluyla sürdürmektedir.

Mikro krediyi bir tahakküm aracı olarak gören diğer bir analiz ise Harvey’in Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim Analizi’dir. Bu analizde neoliberalizmin en önemli başarısı, zenginlik ve geliri doğurmaktan ziyade yeniden dağıtımını sağlamasıdır. Yeniden dağıtımın sağlanması ise Harvey’in “mülksüzleştirerek birikim” şeklinde isimlendirdiği mekanizma ile gerçekleşmektedir. Mülksüzleştirme yoluyla birikim anlayışına göre, kapitalizm yeniden üretimini (birikimi) sağlayabilmek için her zaman bir “öteki”ye yani kapitalist olmayana ihtiyaç duymaktadır. Kapitalizm, ya zaten mevcut olan “öteki”lerden (kapitalist olmayan toplumsal oluşumlardan ya da kapitalizm içindeki henüz proleterleşmemiş kimi sektörlerde-örneğin eğitim-) yararlanmakta ya da “öteki”ni yaratmaktadır. Yeniden birikimin sağlanmasında ihtiyaç duyulan “öteki” burada yoksulluk olurken bu “öteki” den yararlanma sürecinde finansallaşma bir mülksüzleştirme yoluyla birikim yolu ve buna hizmet eden mikro finans bir aracı konumunda bulunmaktadır. Kadın ise mülksüzleştirilen ve tahakküm altına alınan esas aktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Mikro finans uygulamaları; ağır kredi koşulları, yüksek faiz oranları, kısa vadeli borçlanma ve katı geri ödeme koşulları ile mülksüzleştirme yoluyla birikimin güzel bir örneği olmaktadır. Bir de finansal sektörde mikro finans uygulamaları, finansal derinleşme ve finansal gelişmeye hizmet ederek sermaye birikimine ilişkin yeni olanaklar sunmaktadır. Mikro kredi özellikle bireylerin servetlerini finans sektörü aracılığıyla (finansallaşma ile) çekerek onları mülksüzleştirmektedir.

Mikro kredi kamu özel alan ilişkisini yeniden kodlamaktadır ve böylelikle yönetime ilişkin bir ideoloji geliştirmektedir. Nitekim mikro kredi uygulaması her ne kadar tamamıyla piyasa koşullarına bağlı olmasa da kamunun insiyatifi belirli bir varlık gösterse de, bireysel özgürlük, rasyonellik ve bireysel sorumluluk şeklinde sıralanabilecek değerleri esas alan neoliberal yaklaşımın kalkınma politikasının bir ürünüdür. Foucault’nun Yönetimsellik Analizi’ne paralel bir şekilde Harvey’in Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim Analizi üzerinden de anlaşılacağı üzere yoksullar ve kadın, kendi problemlerinin çözümüne ilişkin sorumluluğu olan rasyonel bir karar verici olarak görülemezler ve görülmemelidir.

Bu çalışma, temel olarak mikro finans uygulamalarının amacının yoksulluğu azaltmaktan çok, finansın temel amacı olan kar maksimizasyonu çerçevesinde, yoksulların da kar maksimizasyonu sürecinde kullanılabilir aktörler olduğunu

keşfetmesiyle bu alanda da faaliyet gösterdiğini ileri sürmektedir. Türkiye ve diğer ülkelerden elde edilen veriler çalışmanın tezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.

Devletin sorumluluğunda olması gereken yoksullukla mücadele ve insanca yaşam sürme sorumluluğunu, rasyonel bireyler üretmeye çalışarak mikro kredi kuruluşları ile çözmeye çalışmanın başarılı olamayacağı düşünülmektedir. Bangladeş başta olmak üzere, mikro kredi uygulamalarına tarihsel olarak erken başlamış ülkelerin deneyimleri daha da ağır insani sorunların ortaya çıkabileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle de mikro kredi uygulamalarının yoksullukla mücadele aracı olarak değerlendirilmek yerine, sermaye birikiminin araçlarından bir olarak görülmesi ve yoksullukla mücadele için daha uygun ve etkin araçların geliştirilmesi üzerinde çalışılmalıdır.

## KAYNAKLAR

- Adaman, F. ve Bulut, T. (2007). *500 Milyonluk Umut Hikâyeleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aitken, R. (2010). Ambiguous Incorporations: Microfinance and Global Governmentality. *Global Networks*, 10, s. 223-243.
- Akbiyık, N. ve Şahin, L., "Mikrokredi Uygulaması ve Ekonomik Kriz", Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, Malatya, 15-16 Nisan, 2010.
- Akçay, Ü. (2017). En Yoksulların Borçlandırılması. *Gazete Duvar*, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/06/19/en-yoksullarin-borclandirilmasi/>, Erişim Tarihi: 05.09.2018.
- Akgül, A. (2005). *Türkiye’de Mikro Kredi Uygulaması*. Ankara: Türkiye İsrâfı Önleme Vakfı Yayını.
- Altay, A. (2007). Küreselleşen Yoksulluk Olgusunun Önlenmesinde Mikro Finansman Yaklaşımı, *Finans, Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44, s.57-67.
- Amin, S. (1996). The Challenge of Globalization. *Review of International Political Economy*, 3(2), s.216-259.
- Amin, S. (2003). *Obsolescent Capitalism*. New York: Zed Books.

- Arı, S. (2011). Batman'da Mikro Kredi Deneyimleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Ashrafi, H. (2011). Grameen Bank Micro-credit Program's Impact on Women's Economic Empowerment: The Case for Bangladesh and Turkey, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Ateş G. ve Ögütoğulları, E. (2012). Türkiye'de Yoksullukla Mücadelede Mikro kredi Uygulamaları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, s.33-54.
- Aydın, B. (2012). Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredinin Türkiye Uygulamasının Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Ayyıldız, S. (2010). İşsizlik ve Yoksullukla Mücadelede Mikro Kredi Uygulaması ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Balta, E. (2013). Herkes İçin Sağlıktan Paran Kadar Sağlığa; Türkiye'de Sağlık Politikalarının Neoliberal Dönüşümü, *Praksis*, Sayı: 30-31, s.149-166.
- Bayraktutan Y. ve Akay M. (2012). Kentsel Yoksulluk ve Mikro Finansman: Kocaeli Örneği, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, s.1-34.
- BDDK. (2005). BDDK Raporları, [www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/rapor/bddk/mikrogorisimci.doc](http://www.bddk.org.tr/turkce/yayinlarveraporlar/rapor/bddk/mikrogorisimci.doc), Erişim Tarihi: 12.08.2005.
- Burchell, G. (1996). Liberal Government and Techniques of the Self (A. Barry, T. Osborne ve N. Rose, Der.) *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism, and Rationalities of Government* (ss.19-36). Londra-New York: Routledge.
- Can, M. (2008). Mikro Finans Yönteminin Yoksullukla Mücadelede Kullanımı ve Türkiye'de İşsizliği Önlemede Uygulanabilirliği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.
- Christen, R. P., Lyman, T.R. ve Rosenberg, R. (2003). *Microfinance Concensus Guidelines: Guiding Principles on Regulation and Supervision of Microfinance*. Washington DC: CGAP World Bank Grop.

- Consultative Group to Assist The Poor (CGAP), (2012). *What is Microfinance?*, <http://www.microfinancegateway.org/p/site/m/template.rc/1.26.12263>, Erişim Tarihi: 03.05.2012.
- Çak, D. (2007). *Kalkınma Finansmanının Sağlanması Mikroi Kredi Yöntemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çakmak, D. (2012). *Microcredit to Women as a Poverty Alleviation Tool: The Case of Turkish Grameen Microcredit Programme in Diyarbakır*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çalışkan, S. (2008). *Mikroi Finans ve Mikroi Finans Kurumları*. Gazi Üniversitesi Yüksek Lisans Finansal Kurumlar Dersi Araştırma Notu, Ankara.
- Çiftçi, N. ve Akkul, R., "Cinsiyetler Arası Gelir Eşitsizliğini Gidermede Mikroi Kredi Uygulamalarının Etkinliği: Bilecik İli Örneği", Econ Anadolu: Anadolu International Conference in Economics II, Eskişehir, Türkiye, 15-17 June, 2011.
- Demir, G. (2011). Habermas ve Foucault: Müzakereci Demokrasi ve Yönetimsellik. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 22, s.48-71.
- Ercan, F. (2002). Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1) – Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi. *Praksis*, 5, s.3-30.
- Ercan, F. (2006). Bölgesel Kalkınmada Değişim: Devlet Merkezli Bölgesel Kalkınmadan Piyasa Merkezli Bölgesel Birikime. Arı F. A. (Der.), *Bölgesel Kalkınma Politikalar ve Yeni Dinamikler* (ss.45-116). İstanbul: Derin Yayınları.
- Ercan, F. (2009). Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler. *Praksis*, 19, s.9-53.
- Ergüder, B. (2007). *Türkiye’de Kadın Emeğine Bakış: Görünmeyen ve “Değersiz mi?”*. Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını.
- Ergüder, B., "Küçük Üretim, Birikim ve Kadın Emeği: Mikroi Kredi Uygulaması", *Karaburun Bilim Kongresi*, 2008.
- Federici, S. (2014). From Commoning to Debt: Financialization, Micro-Credit and the Changing Architecture of Capital Accumulation. *South Atlantic Quarterly*, 113 (2), s. 231-244.

- Foucault, M. (1978). *History of Sexuality Volume I: An Introduction*. New York: Panteon Books.
- Foucault, M. (2005a). *Hakikat ve İktidar* (O. Akınhay, Çev.) *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (ss.59-85), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2005b). *Özne ve İktidar* (O. Akınhay, Çev.) *Özne ve İktidar* (ss. 57-82), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2005c). *Yönetimsellik* (O. Akınhay ve F. Keskin, Çev.) *Entelektüelin Siyasi İşlevi* (ss.264-287), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2005d). *İktidar ve Beden* (I. Ergüden, Çev.) *İktidarın Gözü* (ss.38-46), Ayrıntı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics, Lectures At the Collège De France, 1978-79*. Londra: Macmillan.
- Giron, A. (2015). Women and Financialization: Microcredit, Institutional Investors and MFIs. *Journal of Economic Issues*, 49: 2, s. 373-396.
- Gökyay, Ç. (2008). Türkiye’de Mikro Kredi Uygulamaları Ve İstihdama Yansımaları. *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Uzmanlık Tezi*, Ankara.
- Güzel, S. (2011). Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede Dünya Bankası ve Mikro Kredi Uygulaması: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Azerbaycan Vergi Dergisi*, s. 79-96.
- Hartsock, N. (2006). Globalization and Primitive Accumulation: The Contributions of David Harvey’s Dialectical Marxism. Castree ve Gregory (Ed.), *David Harvey: Critical Reader* (ss.167-190). Blackwell.
- Harvey, D. (2004). *Yeni Emperyalizm* (H. Güldü, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Hulme, D. (2008). *The Story of the Grameen Bank: From Subsidised Microcredit to Market-Based Microfinance*. Brooks World Poverty Institute Working Paper No. 60.
- İnci, M. (2015), Sermayenin Sosyal Doğası, Sosyal Sermaye ve Bireysel Çıkar: Muğla Sermaye Grupları Örneği, Yayımlanmamış Doktora Tezi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla*.



- İslam, T. (2007). *Microcredit and Poverty Alleviation*. England: Ashgate Publishing Company.
- Kabakçı, E. (2012). Mikro Kredinin Kadın Yoksulluğunu Azaltmadaki Rolü ve Eskişehir Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Anadolu Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.
- Kadın Emeğini Güçlendirme Vakfı (2018), <http://www.kedv.org.tr/index.php?page=mayanin-hedef-kitlesi>, Erişim Tarihi: 10.05.2018.
- Karakaş, B. (2015). Finansallaşan Türkiye Ekonomisinde Tüketim ve Borçlanma. *İş ve Hayat*, 1(2), s.47-68.
- Keating, C., Rasmussen, C. ve Pooja, R. (2010). The Rationality of Empowerment: Microcredit Accumulation by Dispossession, and Gendered Economy. *Signs*, 36 (1), ss.153-176.
- Kırbıyık, H. K. (2009). Mikro Kredi Uygulamaları ve Kurumsal Gelişim, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kahramanmaraş.
- Korkmaz, E. (Ed.). (2004). *Mikro Kredi Modeli Yoluyla Yoksulluğun Azaltılması: İstanbul Örneği*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.
- La Torre, M. ve Vento, G.A. (2006). *Microfinance*. New York: Palgrave Macmillan Studies in Banking and Financial Institutions.
- Lazzarato, M. (2009). Neoliberalism in Action: Inequality, Insecurity and the Reconstitution of the Social, *Theory, Culture & Society*, 26(6), s.109-133.
- Lemke, T. (2002). Foucault, Governmentality, and Critique, *Rethinking Marxism*, 14(3), s.49-64.
- Mader, P. (2013). Explaining and Quantifying The Extractive Success of Financial Systems: Microfinance and The Financialisation of Poverty. *Economic Research Special Issue*, s. 13-28.
- Meneviş, N. (2019). Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede ve Kadın Güçlenmesinde Bir Kalkınma Politikası Aracı Olarak Mikro Kredi Uygulaması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Mixmarket (2012). "Mix-data-full.", <http://mixmarket.org/profiles-reports>, Erişim Tarihi: 24.05.2015.

- Okumuş, H. Ş. (2010). *Dünyada ve Türkiye’de Mikro Finansman ve Yoksulluğun Azaltılması: Teori ve Uygulamaları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası (İTO) Yayını.
- Öner E. (2007). Mikro Finans Sistemi ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.
- Ören, K., Negiz, N. ve Akman, E. (2012). Kadınların Yoksullukla Mücadele Aracı Mikro Kredi: Deneyimler Üzerinden Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (2), s.313-338.
- Özmen F. (2012). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Mikro Kredi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6, s.109-130.
- Penbecioğlu, M. (2013). Urban Development Projects and the Construction of Neo-liberal Urban Hegemony: The Case of İzmir, *METU Journal of Faculty of Architecture*, 30 (1), s.165-189.
- Purkis, S. (2014). Hukuka Aykırı Yasalar Yoluyla Mekan Üzerinden Pervasız Birikim, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 46, s.136-163.
- Rose, N. (1996). Governing ‘Advanced’ Liberal Democracies (A. Barry, T. Osborne ve N. Rose, Der.) *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism, and Rationalities of Government* (ss.37-64). Londra-New York: Routledge.
- Roy, A. (2010). *Poverty Capital: Microfinance and The Making of Development*. New York: Routledge.
- Seymen, S. (2011). İl Özel İdaresi ve Mikro Kredi Uygulamaları: Kocaeli İl Özel İdaresi Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kocaeli.
- Sweezy, P. (1997). More (or Less) on Globalization. *Monthly Review*, 49(4), s.3-4.
- Şengür, M. (2011). Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikası Aracı Olarak Mikro Kredi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.
- Taşpınar, Ç. (2012). Yoksulluğun Azaltılmasında Mikro Kredi Uygulamalarının Yeri: Afyonkarahisar Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Afyon.

- TİSVA, (2005). *Türkiye Grameen Mikro Kredi Projesinin İşleyişi*. Ankara: Türkiye İsrافی Önleme Vakfı Yayınları.
- TİSVA, (2008). *10000'nci Üyeye Mikro Kredi*. Ankara: Türkiye İsrافی Önleme Vakfı Yayınları.
- Türkiye Grameen Mikro Finans Programı, (2011). *Türkiye Grameen Mikro Finans Programı Faaliyet Raporu*, TİSVA, Ankara, [http://www.tgmp.net/index.php?option=com\\_phocadownload&view=category&id=9:y%C4%B1ll%C4%B1k-faaliyet-raporlar%C4%B1&Itemid=531](http://www.tgmp.net/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=9:y%C4%B1ll%C4%B1k-faaliyet-raporlar%C4%B1&Itemid=531).
- Türkiye Grameen Mikro Finans Programı, (2018). *Türkiye Grameen Mikro Finans Programı Faaliyet Raporu*, Ankara, [http://www.tgmp.net/admin/pages/files/faaliyet\\_raporu\\_TR.pdf](http://www.tgmp.net/admin/pages/files/faaliyet_raporu_TR.pdf)
- Uluoğlakcı, C. (2009). Bir Yoksullukla Mücadele Aracı Olarak Mikro Finansman: Ankara Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Üçer, S. E. (2013). Türkiye'de Telekomünikasyon Sektörü ve İdari Yapısına İlişkin Düşünceler, *Praksis*, Sayı: 30-31, s.97-127.
- Yunus M. (1999). *Yoksulluğun Bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru*. İstanbul: Dođan Yayıncılık.

